

RAPORT AFERENT PROIECTULUI DE CERCETARE

*Creșterea rezilienței la amenințările hibride prin bună
guvernare*

Director de proiect: gl. (r.) prof.univ.dr. Teodor FRUNZETI

I. ECHIPA PROIECTULUI

1. Prof univ.dr. Teodor Frunzeti – director de proiect (DP)
2. Conf.univ.dr. Marinel-Adi Mustață – responsabil metodologia cercetării și modelarea sistemelor sociale (RMCMS).
3. Drd. Cristian Toader (DRD 1).
4. Drd. Cristian Bărbulescu. (DRD 2).

II. PERIOADA DE DERULARE A PROIECTULUI: 15.05 – 30.11.2017.

III. LIVRABILE OBȚINUTE:

- **Toader C.**, Chirițescu D., *Profilul de personalitate al luptătorului din cadrul Forțelor pentru Operații Speciale*, Comunicare prezentată în cadrul Conferinței Naționale Militare de Științe Comportamentale cu Participare Internațională, București, Mai, 2017.
- **Frunzeti T.**, *Hybrid Warfare and National Resilience*, The 11th Edition of the International Conference Education and Creativity for a Knowledge Based Society, Titu Maiorescu University, Bucharest, November 16-18, 2017.
- **Mustață M-A**, *Buna guvernare prin decizii bazate-pe-dovezi. Cazul economiei behavioriste*. Comunicare acceptată în cadrul dezbaterii AOȘR “Buna Guvernare, cale de creștere a rezilienței față de amenințările hibride” din data de 22.10.2017.
- **Bărbulescu C.**, *Problematika războiului hibrid – o analiză din perspectiva teoriei generale a războiului*. Comunicarea a fost acceptată și va fi susținută în cadrul Conferinței științifice internaționale STRATEGII XXI cu tema: Complexitatea și dinamismul mediului de securitate, organizată de Centrul de Studii Strategice Apărare și Securitate din cadrul universității Naționale de Apărare Carol I, în perioada 07 - 08.12.2017.
- Ghișa L.N., **Frunzeti T.**, *Fake News Phenomenon and the Management of Mediatized Communication in Online Environment*, Comunicarea a fost acceptată și va fi susținută în cadrul Conferinței științifice internaționale STRATEGII XXI cu tema: Complexitatea și dinamismul mediului de securitate, organizată de Centrul de Studii Strategice Apărare și Securitate din cadrul universității Naționale de Apărare Carol I, în perioada 07 - 08.12.2017.
- **Frunzeti T.**, **Bărbulescu C.**, *Determinări ale conduitei hibride în sistemul internațional actual și noile tipuri de amenințări derivate din conflictele emergente*; Articolul a fost

acceptat la publicare în nr. 3 al revistei Impact Strategic, editată de CSSAS UNAp, indexată în baze de date internaționale (BDI): CEEOL, EBSCO, ProQuest, IndexCopernicus, WorldCat, ROAD.

IV. SINTEZA REZULTATELOR ȘTIINȚIFICE OBȚINUTE ÎN PERIOADA DE RAPORTARE

1. Războiul hibrid – stadiu evolutiv avansat în practica războiului postmodern

Evoluțiile recente din mediul de securitate global – precum criza din Ucraina și resurgența fenomenului terorist de factură fundamentalist-islamică - au reaprins dezbaterile în mediile de analiză specializate în domeniul relațiilor internaționale și studiilor de securitate pe tema reconfigurării sistemului internațional și apariției unor schimbări revoluționare în practica războiului modern. Dacă din perspectiva teoriei relațiilor internaționale teza *noii ordini mondiale* a fost, ulterior destrămării URSS, și este încă destul de larg abordată, cele mai recente conflicte armate (*din Orientul Mijlociu, Georgia și Ucraina*) reclamă aprofundarea procesului de reflecție asupra războiului, în cea mai avansată formă de manifestare a acestuia – *hibridă*, dintr-o perspectivă a științei militare (*pentru a stabili dacă și în ce măsură „războiul hibrid” aduce noutăți teoriei generale a științei militare*) și a studiilor de securitate (*pentru a stabili ce se schimbă în modalitatea de manifestare a amenințărilor de securitate*).

Problematica războiului hibrid se înscrie în preocupările curente ale actorilor internaționali (*state, alianțe și organizații internaționale*) și experților în domeniul studiilor de securitate din țară și străinătate. Considerăm că, războiului hibrid și conceptele derivate acestuia – *abordarea comprehensivă, confruntările în „zonele gri”, spațiu de luptă multimodal, etc.* - se află încă într-un stadiu incipient de documentare în cadrul activităților de cercetare științifică, actualitatea temei constituind, de fapt, un factor care încurajează, în perspectivă, dezvoltarea orizontului de cunoaștere în domeniul științei militare și informațiilor pentru securitate națională.

Școala americană

„Războiul hibrid” este un produs al mediului academic militar american. Termenul a fost introdus în anul 2005 de către gl.lt. James N. Mattis și lt.col. (r.) Frank G. Hofmann¹. Ulterior,

¹ James N. Mattis, Frank Hoffman, *Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars*, US Naval Institute Proceedings Magazine Issue: November 2005 Vol. 132/11/1,233, p. 30 – 32, disponibil la adresa <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>, accesat la data de 03.01.2017

acesta din urmă a dezvoltat conceptul în lucrarea de referință intitulată „*Conflictul în secolul 21: apariția războaielor hibride*”².

După cum afirmă F.G. Hofmann, *conceptul de „război hibrid” nu întruchipează un nou tip de război sau un fenomen unic în evoluția războiului*³ în sensul contestării modelului clasic clausewitzian – din interpretarea căruia reiese că *războiul este hibrid prin însăși natura sa* deoarece incumbă utilizarea de către un anumit actor, a unei game variate de forțe, mijloace și tactici, împotriva altui actor în scopul constrângerii acestuia din urmă pentru a îndeplini voința celui dintâi⁴. Totuși, câțiva ani mai târziu, F.G. Hofmann revine asupra *tezei noului tip de război* și plasează „*războiul hibrid*” pe o scală care descrie spectrul conflictului în acțiunile de luptă neconvenționale. Astfel, *acțiunile hibride sunt poziționate între acțiunile specifice conflictelor de zonă gri / războiului ambiguu, acțiunile neregulate / teroriste, pe de o parte și acțiunile convenționale limitate și războiului convențional clasic, pe de altă parte*⁵.

Înainte de a descrie esența *teoriei războiului hibrid*, în faza acesteia incipientă, trebuie menționat că aceasta a apărut ca o reacție critică față de abordările „obsesive” din mediul militar american pentru imprimarea efectelor Revoluției în Afacerile Militare (RMA) și tehnologizarea forțelor armate și a războiului. Experiențele din Afganistan și Irak au revelat „*rolul predominant al dimensiunii umane în război*” și inadecvarea abordării SUA, prea mult bazată pe valorificarea RMA, la condițiile reale ale războiului în care erau implicate forțele armate americane⁶. J.N. Mattis și F.G. Hofmann susțineau, în același context, că dominația forțelor americane în toate domeniile operaționale (terestru, aerian, naval, spațial și cibernetic) obliga adversarii acesteia (actori statali și non-statali) să identifice modalități de acțiune hibride, rezultat al integrării mai multor metode și mijloace de conducere a războiului, pentru a provoca SUA în „zonele contestate” asociate mediului urban și zonelor de litoral.

Teoria lui Hoffman a pornit de la premisa schimbării modalității de abordare a SUA în lupta împotriva unor actori non-statali cu profil terorist (*la data elaborării acesteia, armata SUA era angajată în operații contrateroriste în Irak și Afganistan*). Gruparea Hezbollah a făcut obiectul studiului acestuia din prisma *acțiunilor hibride* la care aceasta a recurs în conflictul cu Israelul din anul 2006 (*gruparea a utilizat mijloace convenționale de luptă, de proveniență rusească și iraniană, în acțiuni specifice mediului operațional urban, și a combinat manevre convenționale – ambuscada, cu cele neconvenționale – răpiri de persoane*).

În acord cu afirmațiile lui Hoffman, teoria *războiului hibrid* integrează și dezvoltă noțiuni și elemente prezente în alte teorii ale războiului consacrate anterior apariției acesteia produse de

² Teoria *războiului hibrid* a fost lansată în mediul academic american, cu concursul US Marines Corps, la nivelul anului 2007. Lucrarea acestuia *Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars*, (publicată de Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, Virginia, 2007) este referențială.

³ Frank. G. Hofmann, *Hybrid wars and challenges*, JFQ / issue 52, 1st quarter 2009, disponibil la adresa www.ndupress.ndu.edu, accesat la data de 05.01.2017

⁴ Carl von Clausewitz, *On War*, Oxford University Press, New York, 2007, p. 13.

⁵ F.G. Hofmann, *The Contemporary Spectrum of Conflict: Protracted, Gray Zone, Ambiguous, and Hybrid Modes of War*, The Heritage Foundation, disponibil la adresa <http://index.heritage.org/military/2016/essays/contemporary-spectrum-of-conflict/>, accesat la data de 04.07.2017

⁶ James N. Mattis, Frank Hoffman, op. cit., p.30.

gândirea militară americană, chineză și, pe alocuri, australiană și britanică precum: „războiul de generația a patra”⁷, „războiul combinat”⁸, „războiul nelimitat”⁹, „războiul complex”¹⁰.

În esență, Hoffman susține¹¹ că „războaiele hibride pot fi derulate de actori statali sau non-statali și încorporează un ansamblu al diferitelor modalități de conducere a luptei prin utilizarea capacităților convenționale, tacticilor și forțelor neregulate și acțiunilor teroriste, inclusiv a celor de constrângere și violență generalizată și alte activități criminale”¹². În accepția acestuia, războaiele hibride sunt unice prin modul în care elementele constitutive ale acestora – actorii, forțele, nivelurile, mijloacele, lupta armată – se adaptează la noul context operațional și la particularitățile spațiului de luptă existent.

- ✓ actorii sunt deopotrivă statali și non-statali. Aceștia pot desfășura independent sau împreună acțiuni complexe într-un anumit spațiu de luptă. Actorii statali și cei non-statali pot utiliza, multi-modal, combinat și simultan, capacități convenționale și neconvenționale pentru atingerea obiectivelor politice propuse;
- ✓ forțele și mijloacele:
 - noțiunea de „hibrid” trebuie înțeleasă, deopotrivă, prin raportare la modalitatea de organizarea forței (forțe regulate și neregulate, organizare politică ierarhică cuplată cu descentralizarea celulelor sau unități tactice dispuse în rețea) și la utilizarea unei game largi de mijloace militare moderne în acțiunile de luptă (comunicații criptate, lansatoare portabile de rachete / MANPADS etc.).
 - în războaiele hibride, forțele regulate și cele neregulate sunt amestecate, cele regulate fiind disimulate în cadrul celor neregulate (după modelul milițiilor Fedayeen din Irakul anului 2003);
 - componenta neregulată a forței manifestă tendința de a deveni decisivă în plan operațional depărtându-se de la rolul acesteia de a întreține prelungirea conflictului, provocarea adversarului sau uzura acestuia.
- ✓ lupta armată. Acțiunile de luptă sunt multimodale, în sensul că sunt derulate simultan în mai multe domenii operaționale.
- ✓ nivelul. Aceste acțiuni sunt, în general, conduse și coordonate, la nivel tactic și operativ, în același spațiu de luptă pentru a obține efecte, sinergic, la toate nivelurile (tactic, operativ și strategic);
- ✓ spațiul de luptă înglobează „zonele contestate” din mediul urban și zonele aglomerate de litoral din „lumea în curs de dezvoltare”.

⁷ William S. Lind, Keith Neightengale, John Schmitt, Gary I. Wilson, *The Changing Face of War: Into the Forth Generation*, Marine Corps Gazette, November 2001.

⁸ Thomas Huber, *Compound Wars: The Fatal Knot*, Fort Leavenworth, KS: Command and General Staff College, 1996.

⁹ Qiao Liang, Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare*, Beijing, PLA Literature and Arts Publishing House, 1999.

¹⁰ Australian Army, *Complex Warfighting*, Future Land Warfare Branch, 2004.

¹¹ Ibidem, p. 28-30.

¹² F.G. Hoffman, *Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, Virginia, 2007, p. 58, disponibil la adresa

http://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf, accesat la data de 11.10.2016

Teza lui Hofmann privind spațiul de luptă este extinsă de John McCuen care susține că în războaiele hibride confruntarea are loc într-un *spațiu de luptă asimetric extins* în care populația din zona de conflict, propria societate și comunitatea internațională reprezintă zonele focale predilecte în acțiunile de tip hibrid¹³. Un aspect fundamental, în opinia noastră, este și referirea acestuia în context cu privire la orientarea efortului de contracarare a acțiunilor hibride pe cele toate cele trei zone componente ale spațiului de confruntare asimetric anterior enunțate.

În general, abordările conceptului *războiului hibrid* în literatura militară americană sunt descriptive și axate preponderent pe componenta tactică și operativă a războiului.

Principiile organizărilor de tip hibrid introduse de John McCullen se disting prin valoarea explicativă pe care o imprimă în ceea ce privește descrierea motivelor care stau la baza *constituirii și conduitei* acestora. În opinia acestuia, „*războiul hibrid poate fi descris cel mai bine ca o formă optimizată a luptei armate care permite unui combatant să utilizeze toate resursele disponibile – convenționale și neconvenționale – într-un context cultural unic pentru a produce efecte împotriva unui oponent convențional*”¹⁴. Această definiție, deși încă mult prea generală, este utilă din prisma elementului specific pe care le aduce în completarea teoriei lui Hofmann, respectiv *contextul cultural unic* în care are loc confruntarea între mai mulți oponenți din care cel puțin unul, respectiv cel agresat, este actor de tip statal și *principiile* care stau la baza constituirii organizărilor de tip hibrid.

În opinia noastră, *principiul non-identității contextului în care are loc confruntarea conferă unicitate războiului hibrid*. Cu alte cuvinte, într-o situație dată, pentru atingerea obiectivelor propuse, poate fi optimă doar aplicarea unei anumite combinații de forțe și mijloace și a unui anumit tipar de acțiune stabilite pe baza evaluării factorilor politici, economici, sociali și militari care o determină, realizată în faza de pregătire inteligentă a mediului operațional.

În aceeași logică, a determinării tiparului acțional hibrid, J.McCullen pornește de la premisa că orice forță hibridă se constituie pentru a genera efecte specifice asupra adversarului în spațiul de confruntare. Constituirea forței hibride depinde deopotrivă de mijloacele disponibile și de viziunea în care aceste mijloace pot fi valorificate pentru atingerea obiectivelor scontate, deseori de natură politică, și se realizează în acord cu următoarele principii¹⁵:

- *compunerea unei forțe hibride, capacitățile acesteia și efectele proiectate sunt unice și racordate la contextul operațional (descrie de factorii geografici, istorici și socio-culturali) și în care aceasta este destinată să acționeze într-un anumit orizont temporal;*
- *forța hibridă este influențată de manifestarea unor curente ideologice care generează un narativ în interiorul acesteia. Aceste curente ideologice sunt adaptate contextului strategic și corelate particularităților socio-culturale și religioase ale*

¹³ John J. McCuen, *Hybrid Wars*, Military Review, Mar/Apr 2008, 88, 2, p. 107, disponibil online la adresa <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/milreview/mccuen08marapr.pdf>, accesat la data de 13.03.2017

¹⁴ Timothy McCulloh, Richard Johnson, *Hybrid Warfare*, JSOU Report 13-4, Joint Special Operations University, Tampa, 2013, p.16, disponibil la adresa [https://www.socom.mil/JSOU/JSOUPublications/JSOU%2013-4 McCulloh,Johnson Hybrid%20Warfare final.pdf](https://www.socom.mil/JSOU/JSOUPublications/JSOU%2013-4%20McCulloh,Johnson%20Hybrid%20Warfare%20final.pdf), accesat la data de 15.02.2017

¹⁵ Ibidem, p. 16-17

forței hibride. Narativul rezultat servește la redefinirea regulilor existente în contextul strategic prin aceea că forțează conduita forței în acord cu obiectivul propus prin constituirea acesteia;

- *forța hibridă percepe o amenințare existențială din partea unui adversar potențial.* Această amenințare percepută determină forța hibridă să-și asigure supraviețuirea pe termen lung, fără a aștepta, în mod obligatoriu, manifestarea amenințării;
- *între forța hibridă și oponentul acesteia există o asimetrie a capacităților.* Forța hibridă este inferioară din punct de vedere al capacităților convenționale și, din acest motiv, urmărește să identifice opțiuni alternative de reechilibrare;
- *o forță hibridă dispune de elemente convenționale și neconvenționale (specifice grupărilor de gherilă și teroriste) care, combinate, pot genera efecte asimetrice în avantajul forței hibride;*
- *organizările hibride desfășoară preponderent acțiuni specifice luptei în apărare din considerente care țin de inferioritatea forțelor și mijloacelor și necesitatea de „supraviețuire”;*
- *organizațiile hibride folosesc tactica acțiunilor de uzură.* Aceste tactici se manifestă atât în domeniul fizic, cât și în cel cognitiv, pentru a reduce continuu forțele adversarului și a submina voința acestuia de a le folosi.

În opinia noastră, *principiile enunțate de McCullen referitoare la constituirea organizărilor de tip hibrid sunt deosebit de utile în direcționarea efortului de contracarare a amenințării hibride prin intelligence* (unul dintre obiectivele prioritare stabilite pe parcursul programului nostru de cercetare). Acestea pot servi ca bază de pornire în *elaborarea indicatorilor preliminari de manifestare a amenințării hibride*, generarea altora noi și, în definitiv, întregirea tabloului de cunoaștere situațională la nivel tactic și operativ și susținerea efortului de analiză, evaluare și avertizare-timpurie, la nivel strategic.

Teza lui Hofmann a fost preluată și dezvoltată și de alți autori americani dar dintr-o perspectivă a amenințării hibride. În opinia noastră, această abordare, centrată pe amenințarea hibridă, este necesară pentru depășirea „confuziilor” iscate de eforturile de definire a *războiului hibrid*.

Christopher. O Bowers propune, în locul unei *definiții* în sensul strict al termenului, o abordare centrată pe *amenințare* și unele repere utile în *dezvoltarea unei metodologii pentru identificarea unei amenințări hibride emergente*. În sens larg, acesta susține că *o grupare de tip non-statal nu devine pur și simplu hibridă ci se dezvoltă și evoluează în modalități specifice și predictibile pentru a deveni hibridă*. Pentru a întruni condiția hibridității, aceasta trebuie să dețină următoarele caracteristici¹⁶:

- (1) *să fie matură* - situație în care trebuie evaluați indicatori precum: nivelul / gradul de organizare și coeziune, conducerea acesteia, receptivitatea la față de leadershipul intern

¹⁶ Christopher O. Bowers, *Identifying emerging hybrid adversaries*, U.S. Army War College, Spring 2012, Vol. 42 Issue 1, p39, disponibil la adresa <https://www.semanticscholar.org/paper/Identifying-Emerging-Hybrid-Adversaries-Bowers-Bowers/1e0e5baada1f8fd565fdebfdcaa27abc562c3b6d>, accesat la data de 04.07.2017

și statul-sponsor, sprijinul populației locale; acțiuni centrate pe obiective și eficiența strategiei. Pe scala maturității sunt incluse grupurile neorganizate ale demonstrațiilor în masă, grupările de stradă, milițiile, grupările paramilitare, grupările de guerilă și insurgente care pot opera ca subunități de sine stătătoare până la nivel companie;

- (2) *să dispună de capacități convenționale* – situație în care pot fi evaluați următorii indicatori: deținerea unui anumit tip de armament, muniție aferentă (ex.: aruncătoare de grenadă antitanc; sisteme portabile antiaeriene) și echipamente militare (ex. uniforme militare); activități de instruire derulate pentru perfecționarea capacității de folosire a armamentului din dotare; capacitatea de a menține un minim nivel de sustenabilitatea a propriei forțe;
- (3) *să fie capabilă să acționeze într-un mediu operațional complex prin valorificarea ambelor dimensiuni, geografică și umană*. Cu cât gradul de complexitate al mediului operațional este mai redus cu atât o forță militară modernă devine mai eficientă în exploatarea propriilor avantaje (mărimea forței, echipamente și tehnologie etc.) în raport cu adversarul acesteia.

Aceeași abordare centrată pe *amenințarea hibridă* este susținută și de David Sadowski și Jeff Becker, care înțeleg prin *hibriditate o reflectare a unității dintre capacitățile cognitive și materiale*¹⁷ în strategia oricărui actor implicat într-un conflict sau confruntare. În opinia acestora, *amenințările hibride viitoare vor întruni o serie de caracteristici*¹⁸ care trebuie să orienteze procesul de adaptare a capacităților viitoare (la nivelul forțelor americane):

- *adaptabilitate*: esența amenințării viitoare constă în abilitatea unui anumit actor de a balansa între abordarea cognitivă și materială, cu viteză și agilitate, în funcție de factorii care influențează situația de securitate specifică spațiului de confruntare și de evaluările continue ale punctelor tari și vulnerabilităților adversarului;
- *capacitate ridicată de reproducere*: adversarii au capacitatea de a învăța repede unul de la celălalt, pe fondul proliferării surselor deschise de informații care facilitează răspândirea la scară globală a tacticilor, tehnicilor și procedurilor și reduce timpul necesar dezvoltării unor noi capacități potențial asimetrice.
- *costuri operaționale reduse*: adversarii vor urmări reducerea costurilor operaționale concomitent cu generarea unui efect invers la nivelul societăților avansate.
- *eludarea normelor și legilor internaționale (lawfare)*: adversarii vor încerca să manipuleze și să redefinească diferitele construcții juridice și etice, stabilite și aplicate la nivel internațional, pentru a-și maximiza avantajele strategice, operaționale și tactice față de oponenții lor.
- *valorificarea mediului informațional*: viitoarea amenințare se dezvoltă în mediul informațional pe toate cele trei dimensiuni ale acestuia, cognitivă, materială și

¹⁷ David Sadowski, Jeff Becker, *Beyond the "Hybrid" Threat: Asserting the Essential Unity of Warfare*, p. 5-7, disponibil la adresa <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/.../344-sadowski-et-al.pdf>, accesat la data de 29.05.2017.

¹⁸ Ibidem, p. 5-7.

informațională¹⁹. Vor prevala acțiunile specifice dimensiunii cognitive prin manipularea mediului informațional în scopul dezorientării oponentilor și / sau, după caz, descurajării acestora.

Școala rusă

În literatura militară rusă, interesul asupra termenului de „război hibrid” (sau „gibridnaya voyna”) a crescut în contextul intensificării dezbaterilor în mediul militar american²⁰.

În conceptualizarea „războiului hibrid” („gibridnaya voyna”), cercetătorii ruși s-au focalizat nu doar asupra înțelegerii *teoriei occidentale (americane) a războiului hibrid* ci și asupra interpretării acesteia în contextul experienței politico-militare rusești și al înțelegerii conceptuale a fenomenului războiului²¹. „Războiul hibrid” în interpretarea rusă „*implică toate sferele vieții publice: politică, economie, dezvoltare socială, cultură*” spre deosebire de abordarea americană (a lui F.G. Hofmann)²² care se limitează, după cum am subliniat și anterior, asupra activităților specifice derulate la nivel tactic și operativ într-un anumit spațiu de luptă. Potrivit lui Vitaliy Kabernik²³, Academia Militară rusă a introdus conceptul de „*activități ostile*” ca etapă intermediară între starea de „*pace*” și „*război*”. Aceste două ultime concepte sunt, de altfel, definite în funcție de absența sau prezența extremă a „*activităților ostile*”. „Războiul hibrid” este definit ca expresie a „*activităților ostile*”, activități care însumează doar o parte din „*operațiile în spectru complet*”. „Războiul hibrid”, în accepție rusă, „*este parte a artei operative, nu este cu nimic special și nu este un concept nou*”²⁴, nefiind *stricto sensu* asociat termenului de „război” care presupune mobilizarea tuturor resurselor politice, economice, sociale și militare de care dispune un anumit actor de tip statal.

Anumite particularități ale „războiului hibrid” reflectate în teoria americană a lui Hofmann au fost abordate în literatura militară rusă, cu mult înainte de consacrarea acesteia în spațiul public.

¹⁹ Conform JP 3-13, Information Operations - Doctrina întrunită pentru planificarea, pregătirea, execuția și evaluarea operațiilor informaționale, revizuită la nivelul anului 2014, p. 2-3, disponibil la adresa http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp3_13.pdf, accesat la data de 30.05.2017

²⁰ Ofer Fridman, *Hybrid Warfare or Gibridnaya Voyna? Similar, but different*, The RUSI Journal, February / March 2017 Vol. 162 No. 1, P. 42, disponibil la adresa <http://dx.doi.org/10.1080/03071847.2016.1253370>, accesat la data de 23.04.2017.

162:1, 42, disponibil la adresa <http://dx.doi.org/10.1080/03071847.2016.1253370>, accesat la data de 23.04.2017

²¹ Andrew Korybko, *Hybrid Wars: The Indirect Adaptive Approach to Regime Change* (Moscow: Peoples' Friendship University of Russia, 2015); Pavel Tsygankov (ed.), *'Gibridnyye Voyny' v khaotiziruyushchemsya mire XXI veka* ['Hybrid Wars' in the Chaotic World of the 21st Century] (Moscow: Moscow University Press, 2015), *apud* Ofer Fridman, *Hybrid Warfare or Gibridnaya Voyna?*, The RUSI Journal,

162:1, 42-49, disponibil la adresa <http://dx.doi.org/10.1080/03071847.2016.1253370>, accesat la data de 23.04.2017

²² Pavel Tsygankov (ed.), op.cit., *apud* Ofer Fridman, op. cit., p. 43.

²³ V. Kabernik, expert în cadrul Institutului de Stat pentru relații Internaționale din Moscova, prezentare în cadrul conferinței *Hybrid Warfare Conference 2017 - The Informational Dimension of Hybrid Warfare: Eastern and Western Perspectives on Conflicts in the 21st Century*, disponibilă la adresa <https://www.kcl.ac.uk/sspp/departments/warstudies/kcsc/in-conversation/hybridwarfareconference.aspx>, accesat la data de 27.07.2017

Ofer Fridman, un cunoscător al literaturii militare ruse recente²⁵, susține că *teoria războiului subversiv* introdusă de teoreticianul rus, Evgey Messner²⁶, la nivelul anului 1959, conține elemente care pot fi regăsite în *teoria contemporană a războiului hibrid*²⁷:

- *inexistența unei delimitări clare între starea de pace și cea de război;*
- *sfârșitul monopolului militar al forțelor regulate și începutul conlucrării dintre forțele neregulate și cele regulate în acțiunile de luptă;*
- *multidimensionalitatea confruntărilor dintre state și creșterea importanței acțiunilor în spectrul informațional;*
- *inexistența unei delimitări clare între teatrul de război și statul pe teritoriul căruia se desfășoară războiul. Noul teatru de război încorporează, în realitate, teritoriile tuturor adversarilor unui anumit actor implicat într-un conflict armat;*
- *inexistența unei delimitări clare între armată și populație în ceea ce privește implicarea în confruntarea armată. Forțele armate și populația participă la război cu intensitate și persistență diferite și graduale: „unii luptă deschis, alții în secret, unii luptă în mod continuu, alții doar într-o ocazie convenabilă”;*
- *în războiul subversiv este accentuată dimensiunea psihologică a războiului în funcție de care obiectivele operaționale pot fi definite și ierarhizate după cum urmează: afectarea stării de spirit a populației inamicului; neutralizarea componentei active a inamicului (forțele armate, organizațiile partizane și mișcările populare); capturarea / distrugerea obiectelor cu valoare psihologică; capturarea / distrugerea obiectelor cu valoare materială; crearea unei percepții de ordine pentru a obține noi aliați și a zdrobi starea de spirit a aliaților inamicului.*

Apreciem că elementele anterior prezentate sunt puternic influențate de contextul în care au fost formulate, E. Messner transpunându-și ideile în perioada de debut a Războiului Rece și axându-se asupra acțiunilor subversive derulate de Uniunea Sovietică a Republicilor Socialiste (USSR) în relația cu SUA. Multe dintre acestea încă se aplică și pot fi regăsite în fizionomia conflictelor actuale și viitoare. De altfel, acesta este poate și motivul pentru care anumite principii enunțate de E. Messner au fost preluate și dezvoltate în abordările ruse recente asupra „războiului hibrid”²⁸. În acest context, facem referire în primul rând, la obiectivul de a afecta / influența starea de spirit a adversarului prin eroziunea treptată a culturii, a valorilor și a încrederii în forțele proprii

²⁵ Ofer Fridman este licențiat în Istorie Militară și Studii de Securitate la Universitatea Ebraică din Ierusalim, deține un masterat în Contraterorism și Securitate Internă din cadrul Centrului Interdisciplinar Herzliya și titlul de doctor în Științe Politice obținut la Universitatea din Reading. Este profesor asociat la Universitatea din Reading și, în 2014, a fost invitat la Institutul de Stat de Relații Internaționale din Moscova. O. Fridman s-a alăturat Departamentului de Studii de Război la King's College London pentru a desfășura un proiect de cercetare finanțat de Fundația Gerda Henkel care se concentrează pe politizarea „războiului hibrid” în contextul amplificării creșterii tensiunilor dintre F.Rusă și Occident.

²⁶ în lucrarea lui Evgey Messner, „*Fizionomia războiului contemporan*” (traducere personală din limba engleză – „*The Face of the Contemporary War*”), publicată de Institutul pentru Studiul Problemelor Păcii și Războiului din Buenos Aires, în anul 1959.

²⁷ Evgey Messner, *The Face of the Contemporary Wa*, Institutul pentru Studiul Problemelor Păcii și Războiului, Buenos Aires, 1959, p. 11 *apud* Ofer Fridman, op. cit., p. 43.

²⁸ Ofer Fridman, op. cit., p. 43

ale acestuia și, în al doilea rând, la accentuarea utilizării instrumentelor politice, informaționale (propagandă) și economice, în detrimentul celor tradiționale bazate pe forță militară.

În subsidiar, considerăm că elementele promovate în *modelul teoretic original al războiului hibrid (de sorginte americană)* își pot găsi corespondență în ideile produse de diferitele școli de gândire militară, cea rusă fiind doar una dintre acestea, anterior apariției și consacării acestuia. Ceea ce face posibilă această situație este tocmai premisa de la care trebuie să pornim în cercetarea fundamentelor războiului hibrid, și anume aceea că *războiul hibrid a existat dintotdeauna și este, în prezent, cel mult un stadiu evolutiv avansat în practica războiului modern (și nu un nou tip de război stricto sensu!)*. Subversiunea - în abordarea generalistă prezentată de Messner sau, mai aplicată, orientată pe inducerea în eroare a adversarului (*maskirovka*)²⁹ în scopul influențării deciziilor acestuia (în concordanță cu obiectivele agresorului), după cum este reflectată în *teoria controlului reflexiv* a lui Vladimir Lefebvre³⁰ - este doar o componentă a războiului hibrid care poate contribui la accentuarea efectelor pe dimensiunea cognitivă a confruntării dintre părțile beligerante.

În gândirea militară rusă se disting trei etape esențiale³¹ în dezvoltarea conceptuală a războiului modern, în general, și a „războiului hibrid”, în particular:

- prima, reprezentată de *studiul conceptului în literatura americană și integrarea lecțiilor învățate pentru F.Rusă*;
- a doua, reprezentată de *atestarea „războiului de nouă generație”, un produs al Academiei Militare ruse*;
- și a treia, constituită de *acreditarea „noului tip de război”, un produs promovat la nivelul Marelui Stat Major al Forțelor Armate ruse*.

Un moment referențial în literatura militară rusă este reprezentat de publicarea (2013) articolului intitulat „*Valoarea științei în predicție*”³² al cărui autor este creditat șeful Marelui Stat Major al Forțelor Armate ruse, gl. Valeri Gherasimov. Articolul este considerat ilustrativ în literatura de specialitate deoarece asociază viziunea rusă asupra *războiului viitor*. În conținut, V. Gherasimov evidențiază pericolul „*revoluțiilor colorate*” și atribuie statelor occidentale responsabilitatea asupra protestelor izbucnite în Primăvara Arabă (2010). În același context, acesta face referire la operațiile NATO din Libia – constituirea unei *zone de interdicție aeriană (no fly*

²⁹ Cuprinde un spectru larg de activități militare se referă, în principal, la mascarea / camuflarea mijloacelor și forțelor proprii pentru inducerea în eroare a adversarului.

³⁰ Vladimir A. Lefebvre, *Lectures on reflexive game theory*, Leaf&Oaks Publishers, Los Angeles, 2010, p. 82, disponibil la adresa

https://books.google.ro/books?id=hbl3DQAAQBAJ&pg=PA53&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q=reflexive&f=false, accesat la data de 22.05.2017

³¹ Thimoty Thomas, *The Evolution of Russian Military Thought: Integrating Hybrid, New-Generation, and New-Type Thinking*, *The Journal of Slavic Military Studies*, 29:4, p. 556, disponibil la adresa

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13518046.2016.1232541?src=recsys&journalCode=fslv20>, accesat la data de 07.06.2017

³² Valeri Gherasimov, *The Value of Science is in the Foresight*, tradus din limba rusă și publicat în revista *Military Review*. Ianuarie – februarie 2016, disponibil la adresa <http://www.armyupress.army.mil/Journals/Military-Review/English-Edition-Archives/January-February-2016/>, accesat la data de 22.02.2017. Articolul în limba rusă a fost publicat în revista *Military-Industrial Courier*, la data de 27 februarie 2013, disponibil la adresa <http://www.vpk-news.ru/articles/14632>.

zone), impunerea unei *blocade maritime*, *utilizarea contractorilor civili* în acțiunile de luptă asupra opoziției armate - pe care le consideră un exemplu al modului de conducere a *războiului modern* și invită gândirea militară rusă să aprofundeze studiile pe marginea acestui model.

Potrivit gl. V. Gherasimov³³:

- în secolul XXI se manifestă o tendință de estompare a liniei de demarcație între starea de pace și cea de război. Războaiele nu mai sunt declarate, și odată inițiate, se desfășoară după un șablon nefamiliar;
- orice stat poate fi transformat într-un teatru de război, poate deveni o victimă a intruziunii străine și se poate afunda în criză și război civil. „Revoluțiile colorate” din statele din Orientul Mijlociu și Nordul Africii constituie un exemplu edificator în acest sens;
- „regulile războiului” s-au schimbat. Modelul tradițional / convențional de utilizare a forței militare este substituit de forme și metode care combină instrumentele militare cu diferitele instrumente non-militare. Rolul mijloacelor non-militare utilizate pentru atingerea obiectivelor politice și strategice a crescut și, în multe cazuri, acestea au depășit puterea forței armelor în eficiența lor;
- utilizarea mijloacelor militare se realizează disimulat, inclusiv a celor specifice războiului informațional și a forțelor pentru operații speciale. Întrebuintarea la vedere a forțelor regulate – în cel mai frecvent mod, sub pretextul menținerii păcii și acordării de asistență în reglementarea crizei – devine posibilă doar în anumite situații, când se urmărește și forțarea atingerii obiectivului strategic propus;
- rolul grupărilor de forțe mobile, mixte, care acționează într-un spațiu informațional integrat facilitat de posibilitățile oferite de sistemele avansate de comandă și control, a crescut;
- pauzele tactice și operaționale care pot fi exploatare de adversar pentru refacerea capacității combative sunt eliminate.
- noile tehnologii informatice au permis reducerea semnificativă a decalajelor spațiale, temporale și informaționale între forțe și sistemele de comandă și control;
- diferențele dintre nivelurile strategice, operaționale și tactice, precum și între operațiile ofensive și defensive sunt depășite.

Gl. V. Gherasimov semnaleză tendințele de schimbare în modalitatea de conducere a războiului, dinamica ridicată a acestora și implicațiile pentru F. Rusă și, totodată, subliniază necesitatea „întoarcerii” la știința militară. Cu acest prilej, mediul academic militar rus este responsabilizat în sensul identificării ideilor inovatoare, aplicabile și utilizabile la nivelul conducerii militare ruse.

Ideile gl. V. Gherasimov au fost preluate și dezvoltate ulterior la nivelul Academiei Militare ruse. *Modelul „războiului de nouă generație”*³⁴, introdus ulterior (la sfârșitul anului 2013) de col.

³³ Ibidem

³⁴ Sergei G. Chekinov, Sergei A. Bogdanov, *The Nature and Content of a New-Generation War*, Military Thought, nr. 4, 2013, disponibil la adresa

(r.) Sergei G. Chekinov și gl.lt. (ret.) Sergei A. Bogdanov, prezintă unele similitudini cu teoria războiului hibrid americană și poate fi considerat un precursor al *modelului „noului tip de război”* susținut și promovat mai târziu la nivelul conducerii militare ruse. Elementele descrise de Chekinov și Bogdanov au, în opinia noastră, o valoare practic-aplicativă ridicată la nivel strategic, operațional și tactic. Astfel, în linii generale aceștia evidențiază următoarele:

- mijloacele non-militare au ajuns să dețină un rol ridicat în atingerea obiectivelor politice și strategice și, în unele situații, chiar mai ridicat decât cele militare, tradiționale / convenționale;
- în același timp, mijloacele militare convenționale, mai performante prin aportul adus de dezvoltările tehnologice și potențialul de integrare în acțiunile de luptă, dezvoltă un potențial ridicat de lovire a adversarului și joacă un rol decisiv la neutralizarea acestuia;
- „războiul de nouă generație” va fi dominat de operații informaționale și psihologice destinate asigurării superiorității în controlul forțelor și mijloacelor proprii și, simultan, descurajarea forțelor și populației adversarului. Beneficiind de aportul tehnologiilor informaționale de care dispune, agresorul va urmări să angajeze centrele de influență ale adversarului (mass-media, instituțiile culturale și religioase, organizațiile non-guvernamentale, mediile academice);
- abordarea indirectă și acțiunile asimetrice vor prevala în fața unui adversar superior din punct de vedere militar. Asimetria se va reflecta la nivelul mijloacelor utilizate prin accentuarea celor non-militare și a abordării combinatorii a acestora (politice, economice, informaționale, tehnologice, cibernetice) pentru maximizarea efectelor dorite;
- în „războiul de nouă generație”, acțiunile agresorului sunt planificate din timp, proces care implică inclusiv măsurile de inducere în eroare (prin dezinformare) asupra intențiilor reale ale acestuia în raport cu ținta selectată. În perioada premergătoare inițierii acțiunilor militare și pentru maximizarea efectelor acestora, sunt derulate măsuri în celelalte domenii subsecvente informațional, psihologic, cibernetic, electromagnetic, ideologic, economic, diplomatic;
- viteza, sincronizarea și coordonare sunt cerințe critice pentru asigurarea succesului operațiilor în „războiul de nouă generație”;
- începutul acțiunilor militare va fi precedat de acțiuni subversive și de supraveghere și recunoaștere derulate sub acoperire și integrate în cadrul componentei informaționale a operației. O gamă largă de capacități și senzori (forțe speciale, imagini satelitare, cercetare radio-electronică, sursele umane de culegere de informații) va fi utilizată pentru identificarea obiectivelor vitale și țintelor disponibile pe teritoriul adversarului;

- înainte de derularea propriu-zisă a acțiunilor militare este posibilă impunerea unor zone de interdicție aeriană, a unor blocade și utilizarea unor elemente neregulate din cadrul companiilor private de securitate în cooperare cu grupări armate ale opoziției;
- pe componenta militară, agresorul va întrebuița lovituri aeriene și de pe platformele terestre și navale, într-un ritm susținut și coordonat, asupra obiectivelor identificate. Forțele speciale vor fi direcționate asupra acelor obiective care nu au fost complet neutralizate de loviturile preliminare sau pentru distrugerea elementelor de rezistență și forțelor luptătoare izolate ale inamicului. Forțele terestre convenționale vor fi dislocate ulterior în teritoriul inamicului pentru a asigura controlul asupra obiectivelor și teritoriului vizat de atacurile inițiale.

Viziunea conducerii militare ruse asupra războiului contemporan a fost reflectată de intervențiile generalilor ruși, la cel mai înalt nivel. Deși nu recunoaște oficial conceptul de „război hibrid”, la nivelul instituțional militar este recunoscută starea intermediară în care pot fi derulate diverse activități ostile care nu definesc niciuna dintre stările de pace și război, în care forțele militare pot fi utilizate³⁵.

După cum am arătat anterior, *contribuția generalului V. Gherasimov a avut rolul de a resuscita gândirea militară rusă și de a orienta efortul științei militare asupra definirii particularităților războiului viitor sau „noului tip de război”*. Ulterior, la începutul anului 2015, deci după anexarea peninsulei Crimeea, teza „noului tip de război”, fundamentată pe integrarea lecțiilor învățate din conflictele în care au fost implicate statele occidentale rivale în Orientul Mijlociu și Nordul Africii, a fost explicitată de generalul-locotenent Andrei V. Kartapolov³⁶. Chiar dacă abordarea acestuia trebuie privită cu rezerve, date fiind calitatea oficială a acestuia și contextul geostrategic marcat de amplificarea tensiunilor dintre F.Rusă și statele occidentale ulterior anexării peninsulei Crimeea, unele aspecte pot fi considerate utile în ceea ce privește determinarea viziunii ruse asupra „noului tip de război”. În linii mari, acesta susține că „*noul tip de război*” este „80 – 90%, propagandă și 10 – 20%, violență”³⁷ și că *antrenarea metodelor specifice abordării indirecte conduce la atingerea obiectivelor militare fără a fi nevoie, în mod obligatoriu, de angajarea forțelor regulate*³⁸. Cu alte cuvinte, în „noul tip de război” imaginat de Kartapolov predomină acțiunile indirecte derulate de către un stat agresor asupra unui stat-victimă

³⁵ V. Kabernik, expert în cadrul Institutului de Stat pentru relații Internaționale din Moscova, prezentare în cadrul conferinței *Hybrid Warfare Conference 2017 - The Informational Dimension of Hybrid Warfare: Eastern and Western Perspectives on Conflicts in the 21st Century*, disponibilă la adresa <https://www.kcl.ac.uk/sspp/departments/warstudies/kcsc/in-conversation/hybridwarfareconference.aspx>, accesat la data de 27.07.2017

³⁶ A. V. Kartapolov, *Lessons of Military Conflicts and Prospects for the Development of Means and Methods of Conducting Them, Direct and Indirect Actions in Contemporary International Conflicts*, Vestnik Akademii Voennykh Nauk (Bulletin of the Academy of Military Science), No. 2 2015, p. 26-36 *apud*. Timothy L. Thomas, *On Russia's information war concepts*, March 15, 2017, p. 4, disponibil la adresa <http://docs.house.gov/meetings/AS/AS26/20170315/105689/HHRG-115-AS26-Wstate-ThomasT-20170315.pdf>, accesat la data de 10.06.2017. La data publicării articolului deținea funcția de director al Direcției Principale de Operații a Marelui Stat Major al Rusiei. Ulterior, a fost numit comandant al Regiunii Militare Vest.

³⁷ Ibidem, p. 33.

³⁸ Ibidem p. 31, 33.

concentrate pe dimensiunea informațională a confruntării – în mediul politic, economic, informațional, cibernetic și psihologic al țintei vizate și în mediul comunității internaționale (unde predomină acțiunile politico-diplomatice și propagandistice) – mijloacele clasice de conducere a războiului (*militare*) fiind luate în calcul doar în faza escaladării acesteia.

Școala europeană

Contribuția școlii europene la dezvoltarea conceptului este, cu mici excepții (provenite din zona școlii britanice și suedeze), târzie și în directă relație cu evoluția și nivelul de percepție al riscurilor și amenințărilor de securitate manifeste în spațiul european.

Dintre abordările care fac trimitere la acțiuni hibride anterior episodului Ucraina se distinge cea suedeză. Considerăm edificator cazul Suediei pe care dorim să-l evidențiem în faza inițială a analizei noastre pentru a exemplifica cum *gradul ridicat al culturii de securitate influențează capacitatea statului de autoreglare și optimizare a reacției în fața stimulilor perturbatori proveniți din exterior*.

În toamna anului 2012, în Suedia s-a derulat un prim exercițiu după un scenariu hibrid care a prevăzut executarea de către inamicul imaginar³⁹ a unui complex de acțiuni⁴⁰ în scopul destabilizării statului suedez: atacuri cibernetice la adresa sistemelor informatice guvernamentale; amenințări la adresa unui înalt oficial guvernamental suedez; distrugerea unei turbine la o centrală nucleară prin infectarea sistemului de comandă-control al acesteia cu un virus informatic (similar virusului Stuxnet utilizat în atacul din Iran); deturnarea și încercarea de a scufunda un petrolier sub pavilion suedez; dislocarea unui grup de Forțe pentru Operații Speciale pe teritoriul suedez; angajarea piraților somalezi pentru deturnarea vaselor suedeze în Cornul Africii. Această din urmă acțiune arată cum un conflict local poate fi alimentat de acțiuni derulate la mare distanță de zona de angajare a acestuia, în cazul de față activarea hotspot-urilor din zona instabilă din Cornul Africii⁴¹. Concluziile au relevat faptul că procedurile de operare standard existente la momentul aplicării exercițiului au facilitat un răspuns eficient al autorităților pe diferitele tipuri de amenințări abordate individual și existența unor deficiențe în combaterea amenințărilor complexe derulate multimodal (*în mai multe domenii ale războiului*), cauzate de absența unei strategii globale definite la nivel național pentru o abordare integrată interdepartamentală a acestora⁴².

Amenințarea rusă ocupă un loc central în abordările europene asupra războiului hibrid⁴³. Practic, acțiunile ruse pe durata crizei ucrainene sunt asociate conduitei hibride a F.Ruse în raport

³⁹ o insulă din M.Baltică ale cărei relații cu statele vecine, implicit și cu Suedia s-au deteriorat semnificativ.

⁴⁰ Sascha Dov Bachmann, Hakan Gunneriusson, *op.cit.*, p. 28.

⁴¹ Sascha Dov Bachmann, Hakan Gunneriusson, *Hybrid wars: The 21st-century's new threats to global peace and security*, Scientia Militaria South African Journal of Military Studies, p. 80, *Vol 43, No 1 (2015)*, <http://scientiamilitaria.journals.ac.za/pub/article/view/1110>, accesat la data de 20.05.2017

⁴² Ibidem

⁴³ Andras Racz, *Russia Hybrid War in Ukraine*, the Finish institute of International Affairs, FIIA report 43, disponibil la adresa http://www.fiaa.fi/en/publication/514/russia_s_hybrid_war_in_ukraine/, accesat la data de 03.07.2017; Bettina Renz, Hanna Smith, *Russia and hybrid warfare – going beyond the label*, Contemporary Politics, volume 22, issue 3, p. 283-300, 2016, disponibil la adresa <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13569775.2016.1201316>

cu Ucraina. Pe baza studiului acțiunilor ruse în Crimeea și estul Ucrainei, Andras Racz descrie, de exemplu, *trei faze ale războiului hibrid după modelul rus*⁴⁴, identificate în funcție de perioada de derulare a agresiunii, astfel:

- (1) *faza pregătitoare* în care nu sunt angajate acțiuni violente și care include:
 - *pregătirea strategică*: explorarea vulnerabilităților adversarului (la nivel administrative, economic și militar); identificarea rețelelor de organizații neguvernamentale și media loiale pe teritoriul adversarului; stabilirea pozițiilor diplomatice și publice pentru influențarea audienței internaționale;
 - *pregătirea politică*: utilizarea unor instrumente politice, diplomatice și media pentru alimentarea nemulțumirii populației la adresa autorităților locale; consolidarea mișcărilor separatiste locale prin inducerea unor tensiuni sociale, religioase sau etnice; utilizarea activă a măsurilor specifice războiului informațional împotriva autorităților centrale ale adversarului; coruperea liderilor politici, din administrație și forțele armate în scopul atragerii acestora de partea agresorului; stabilirea unor contacte cu oligarhia locală, oamenii de afaceri locali și grupările criminale locale;
 - *pregătirea operațională*: coordonarea presiunii politice cu acțiunile de dezinformare; activarea oficialilor locali și a grupărilor criminale locale; mobilizarea forțelor armate sub pretextul derulării unor exerciții militare;
- (2) *faza de atac* care include:
 - *escaladarea tensiunilor* prin organizarea de proteste masive antiguvernamentale; infiltrarea grupurilor de Forțe pentru Operații Speciale care acționează disimulat, ca elemente destabilizatoare asimilate populației locale; derularea unor acte de sabotaj; asaltarea sediilor administrației locale de către grupările criminale locale; extinderea provocărilor și actelor de sabotaj pe întreg teritoriul adversarului; derularea unei puternice campanii mediatice; dislocarea forțelor militare la frontiera statului agresat în scopul limitării contrareacțiilor acestuia;
 - *întreruperea controlului puterii centrale asupra zonei disputate* prin ocuparea sediilor administrative; neutralizarea forțelor armate ale adversarului prin blocate instituite asupra obiectivelor militare; coruperea comandanților acestora și afectarea stării moralului; obținerea controlului asupra frontierei; creșterea presiunii diplomatice, mediatice, economice și militare la adresa adversarului; dezinformarea opiniei publice internaționale prin mass-media aservite atacatorului;
 - *stabilirea unor structuri de putere paralele / alternative* prin înființarea unor noi organe administrative sub controlul și influența separatiste; legitimarea acestora prin mass-media aservite atacatorului; întreruperea legăturii între populația locală

accesat la data de 03.07.2017; Mark Galeotti, *Hybrid, ambiguous, and non-linear? How new is Russia's 'new way of war'?* *Small Wars & Insurgencies*, 27:2, 282-301, disponibil la adresa <http://dx.doi.org/10.1080/09592318.2015.1129170>, accesat la data de 04.07.2017;

⁴⁴ Andras Racz, *op. cit.*, p. 57 - 67

și administrația centrală prin controlul informațional; descurajarea contrareacției adversarului prin intermediul factorului militar;

(3) *faza de stabilizare* care include:

- *consolidarea la nivel politic a rezultatelor obținute în fazele anterioare* prin susținerea demersurilor politice separatiste de autodeterminare (ex.: organizarea de referendumuri pentru independență);
- *separarea definitivă a teritoriilor disputate de statul vizat* prin anexarea de teritorii (cazul Crimeii) sau stabilirea unei prezențe militare acoperite sau la vedere în zonele disputate (situația din estul Ucrainei);
- *prelungirea limitărilor impuse libertății de mișcare pentru statul vizat* prin perpetuarea dificultăților economice, politice și umanitare ale acestuia, privarea controlului teritorial a statului vizat asupra zonelor disputate și, pe cale de consecință, limitarea opțiunilor politice ale acestuia în privința alăturării la diferite alianțe politice și militare.

În context, *este subliniată inclusiv relativitatea noutății care se reflectă din practica războiului hibrid descris de modelul rus*⁴⁵. A. Racz argumentează că nu războiul hibrid nu este un nou tip de război deoarece metodele și instrumentele ruse încadrate în tiparul operațional hibrid pot fi regăsite în inventarul politicii externe și de securitate sovietice și că sigurul element de noutate poate fi atribuit eficienței ridicate cu care s-a realizat coordonarea, de cele mai multe ori în timp real, a diferitelor mijloace angajate (politice, militare, informaționale etc.).

În accepție largă, neparticularizată pe modelul rus, abordările europene susțin că *agresiunea hibridă* se rezumă la aplicarea combinată, sincronizată, simultană și inovativă a mai multor mijloace convenționale (*de natură militară*) și neconvenționale (*politice, diplomatice, economice, informaționale, cibernetice*) de care dispune un anumit actor *statal sau non-statal* pentru atingerea unui anumit obiectiv strategic propus în raport cu un alt actor căruia îi sunt exploatare vulnerabilitățile și este atacat în centrele sale de greutate (*politice, economice, militare, sociale informaționale etc.*)⁴⁶.

Modelul teoretic al războiului hibrid, conceput de Erik Reichborn-Kjennerud și Patrick Cullen (2015), este poate cel mai reprezentativ mod de a ilustra *abordarea europeană asupra războiului hibrid*. Cei doi autori susțin că „*războiul hibrid este caracterizat de utilizarea adaptată a tuturor instrumentelor de putere asupra vulnerabilităților oponentului*”⁴⁷.

⁴⁵ Ibidem, p. 87.

⁴⁶ Ibidem, p. 8

⁴⁷ Ibidem, p. 3

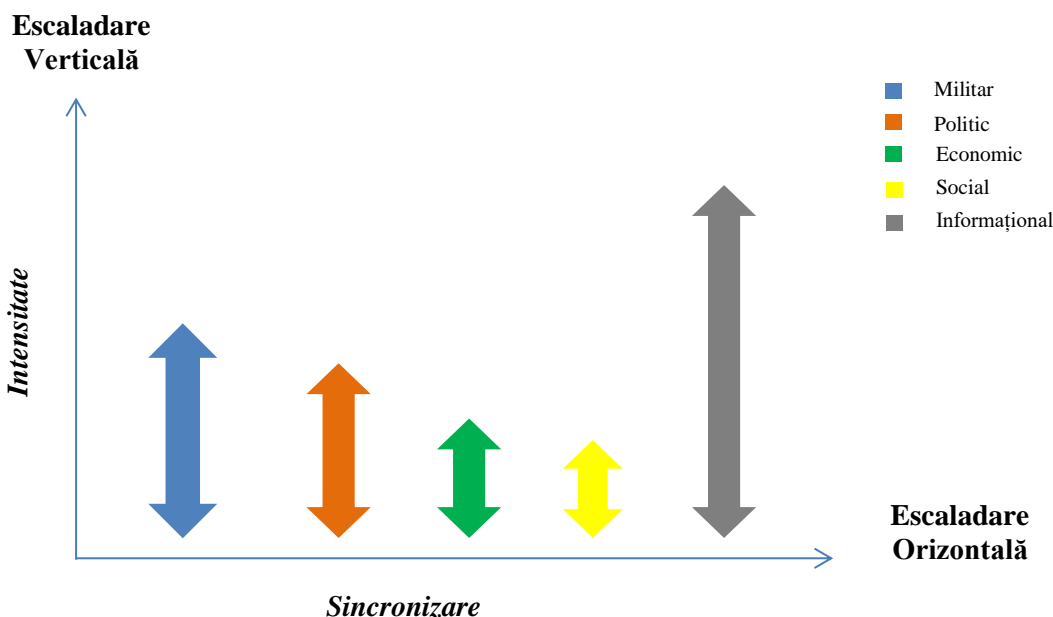

Figura nr. 1 – Instrumente de putere în practica războiului hibrid⁴⁸

În modelul descris anterior, noțiunea de „hibrid” nu se rezumă doar la mijloacele și instrumentele de putere și combinarea acestora pentru atingerea obiectivului stabilit ci și la modalitatea în care acestea sunt utilizate, la funcțiile de coordonare și sincronizare a acestora pentru realizarea efectelor sinergice în raport cu scopul propus. Sincronizarea accentuează efectul de multiplicare a agresiunii hibride și crește complexitatea acesteia.

Sincronizarea acțiunilor și măsurilor întreprinse reclamă existența unui centru de comandă și control, cu rol în planificarea și coordonarea strategică a acestora. Diversele instrumente de putere, politice, economice, sociale, militare, informaționale ș.a., pot fi derulate *pe verticală*, prin creșterea sau scăderea intensității acestora și/sau *pe orizontală*, prin creșterea sau scăderea diversității și a gradului de sincronizare ale acestora⁴⁹. Astfel, creșterea potențialului de atingere a obiectivului strategic propus este direct proporțională cu multitudinea instrumentelor de putere exploatate de către agresor. În această logică, susținem că acțiunile hibride cu un grad ridicat de complexitate pot fi derulate doar de actorii care utilizează un spectru larg de instrumente cu potențial real de a genera efecte în vederea atingerii propriilor obiective strategice. Cu alte cuvinte, *acest model este aplicabil actorilor de tip statal* - cu o capacitate extinsă de exercitare a influenței din aria de confruntare, localizată la nivel regional, în aria de interferență a intereselor localizată la nivel global – și, *doar pe alocuri, actorilor non-statali, de genul grupărilor teroriste*, a căror influență în plan regional și global este potențată de răspândirea ideologiei radicalismului islamic, fundamentată pe alimentarea sentimentelor de ură între civilizații (*chiar dacă aceștia au posibilități limitate de acțiune pe palierele politic, economic și militar*).

În agresiunea hibridă, perioadele de escaladare și detensionare se pot succeda, sub controlul strict al subiectului acesteia (*agresor*). În timp ce *escaladarea pe verticală*, prin creșterea

⁴⁸ Ibidem

⁴⁹ Ibidem

intensității acțiunilor întreprinse, poate conduce la generarea unui conflict armat, escaladarea pe orizontală poate fi asociată cel mult fazei de pregătire a confruntării armate⁵⁰ deoarece se bazează pe sincronizarea instrumentelor de putere și pe crearea efectului de ambiguitate asupra originii și scopului acțiunii hibride.

Într-o strategie hibridă, agresorul va urmări atingerea obiectivului prin minimizarea costurilor aferente (într-o abordare centrată preponderent pe dimensiunea economică a confruntării), conflictul armat fiind, deci, un scenariu indezirabil din acest punct de vedere, dar nu improbabil dacă interesul politic al acestuia o cere (în cazul actorilor statali). În faza de *escaladare pe orizontală* a violenței, acțiunile promovate pe palierul militar au un rol preponderent de descurajare activă. Trecerea de la starea de conflict latent la cea de conflict militar devine posibilă prin creșterea intensității acțiunilor aplicate pe orizontală, situație în care pe palierul militar acțional se realizează translatarea de la descurajare la operația militară propriu-zisă.

Escaladarea pe orizontală, prin antrenarea simultană sau la intervale scurte de timp a mai multor instrumente de putere, întreține starea de *ambiguitate* asupra acțiunilor derulate de agresor. În practica războiului hibrid confuzia asupra naturii conflictului este întreținută permanent. Entitatea-țintă este incapabilă de a proba acțiunile agresorului (pe toate palierele de manifestare, politic, economic, militar, social, cibernetic ș.a.) și, de cele mai multe ori, nu percepe cu claritate că starea în care se află este cea de „război”. Acest lucru face dificilă conturarea unei percepții clare la nivelul entității-țintă asupra inițierii și finalizării agresiunii, precum și asupra reperării fazelor de derulare a confruntării. Mai mult, întreținerea unei „zone gri” în care pacea translatează în conflict și invers, conflictul în pace, induce percepția unui „război ambiguu” în care distingerea între diplomația coercitivă, ceea ce este legal și ceea ce nu este permis de normele dreptului internațional este dificil de realizat. La nivelul părților neimplicate direct în conflict persistă o imagine neclară (indusă) asupra evoluției conflictului determinată și de perspectivele / imaginile opuse existente la nivelul părților aflate în conflict (agresorul se prevalează de *principiul negării plauzibile*⁵¹ pentru a induce neimplicarea sa în acțiuni ostile la adresa entității-țintă, în timp ce aceasta din urmă percepe că starea în care se află este una de „război permanent”).

Teza americană (a lui Hofmann) a *unicității „războiului hibrid”* este preluată și dezvoltată de școala europeană. *Deoarece contextul în care are loc confruntarea hibridă dintre doi actori și multitudinea cauzelor*⁵² care o determină sunt de fiecare dată unice și modalitatea în care sunt combinate mijloacele și instrumentele de putere în agresiunea hibridă este în permanență unică⁵³, între context și opțiunile strategice ale agresorului existând o relație de condiționalitate directă.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem, p. 2

⁵² Andrew Mumford, *The Role of Counter Terrorism in Hybrid Warfare*, Univeristatea din Nottingham, 2016, p. 7, disponibil la adresa <http://www.coedat.nato.int/publication/researches/05-TheRoleofCounterTerrorisminHybridWarfare.pdf>, accesat la data de 10.06.2017

⁵³ Erik Reichborn-Kjennerud, Patrick Cullen, *What is Hybrid Warfare?*, Norwegian Institute for International Affairs, Policy Brief 1/2016, disponibil la adresa <http://www.nupi.no/en/Publications/CRIStin-Pub/What-is-Hybrid-Warfare>, accesat la data de 07.03.2017

, p. 4

Complexitatea agresiunii hibride și faptul că agresorul beneficiază de un cumul de opțiuni pentru materializarea strategiei proprii sunt factori care descriu cursul nelinier al acesteia și induc un nivel ridicat de nondeterminare a amenințărilor asociate. În acest context, în efortul de contracarare a amenințării hibride este utilă o abordare în doi pași:

- (1) *identificarea și gestionarea vulnerabilităților proprii* (cu accent pe cele care se manifestă pe palierul politic, social și informațional / mediatic⁵⁴);
și
- (2) *creșterea gradului de cunoaștere în raport cu opțiunile adversarului*. Arta operativă în războiul hibrid nu rezidă doar în inovarea tacticilor aplicate pe palierul militar de către agresor asupra țintei sale ci în reușita influențării populației acesteia. *Războiul hibrid este periculos dacă este aplicat pe modelele societale multietnice. Individul și populația constituie, de fapt, centrul de greutate vizat cu predilecție de combinația de acțiuni kinetice și subversive*⁵⁵, ipoteză valabilă în ambele scenarii de proveniență a amenințării – atunci când aceasta provine din partea unui actor statal și din partea unui actor non-statal.

Ca un argument care susține *prevalența instrumentelor non-militare în practica războiului hibrid*, în literatura europeană consacrată conceptului este evidențiată o altă componentă de manifestare a amenințării, *lawfare*, un concept mai vechi⁵⁶, reinventat în contextul crizei din Ucraina⁵⁷. *Lawfare* este asociat unei „strategii de utilizare sau eludare a legii care substituie mijloacele militare pentru atingerea un anumit obiectiv operațional”⁵⁸. Este exemplificată interpretarea dată de F.Rusă acuzațiilor aduse acesteia privind încălcarea Acordului de la Budapesta (1994) care reglementează independența și suveranitatea Ucrainei, prin anexarea peninsulei Crimeea. Poziția oficială a Moscovei la acea dată (aprilie 2015) a fost că Acordul de la Budapesta garanta, pe lângă garantarea independenței și suveranității, și abținerea de la amenințarea independenței politice a Ucrainei și că „*F.Rusă nu s-a opus voinței populației din Crimeea care s-a exprimat în legătură cu întoarcerea acesteia la F.Rusă*”⁵⁹.

⁵⁴ Ralph D. Thielle, *The New Colour of War – Hybrid Warfare and Partnerships*, ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security, Issue No. 383 Oct 2015, p. 11, disponibil la adresa https://www.files.ethz.ch/isn/194330/383_Thiele.pdf, accesat la data de 15.04.2017

⁵⁵ Ibidem, p. 9

⁵⁶ Dezvoltat în literatura americană de Charles J. Dunlap, Jr. *Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21st Century Conflicts*, 2001, disponibil la adresa 29, 2001, <http://people.duke.edu/~pfeaver/dunlap.pdf>, accesat la data de 16.06.2017

⁵⁷ Sascha Dov Bachmann, Andres B Munoz Mosquera, *Lawfare and hybrid warfare – How Russia is using the law as a weapon*, Amicus Curiae, Issue 102, 2015, p. 3-4, disponibil la adresa [http://eprints.bournemouth.ac.uk/24296/1/Lawfare%20Amicus%20Curiae%20FEB%202016%20\(Julian%20Harris\)\(1\)%20\(2\).pdf](http://eprints.bournemouth.ac.uk/24296/1/Lawfare%20Amicus%20Curiae%20FEB%202016%20(Julian%20Harris)(1)%20(2).pdf), accesat la data de 16.06.2017

⁵⁸ Charles J. Dunlap, Jr., *Lawfare Today: A Perspective*, Yale Journal of International Affairs, p. 146, disponibil la adresa https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5892&context=faculty_scholarship, accesat la data de 16.07.2017

⁵⁹ John Moore, *Lawfare*, The Three Swords Magazine 31/2017, p. 38, disponibil la adresa http://www.jwc.nato.int/images/stories/_news_items_/2017/Lawfare_Moore.pdf, accesat la data de 16.06.2017

O mare parte din relatările⁶⁰ europene fac referire la *rolul domeniului cibernetic în scenariile hibride*. Acțiunile cibernetice pot fi desfășurate în sprijinul acțiunilor derulate, de la caz la caz, în plan politic, economic, militar și informațional promovate de către un anumit actor statal sau non-statal în cadrul strategiei hibride. *Posibilitatea de disimulare a originii atacatorului și efectul multiplicator al acțiunilor desfășurate pe celelalte paliere reprezintă caracteristici dominante ale acțiunilor cibernetice și argumente care susțin frecvența ridicată de utilizare a acestora în scenariile de tip hibrid.*

2. Elemente de bună practică în abordarea amenințărilor hibride

Pentru întregirea tabloului privind abordarea conceptului de *război hibrid* și în directă legătură cu problematica pe care ne propunem să o aprofundăm în demersul nostru științific considerăm oportună prezentarea unor elemente asociate termenului identificate în materia bunelor practici de la nivelul SUA, F.Rusă, NATO și UE. Demersul este util pentru a stabili dacă problematica războiului hibrid este abordată în conținutul strategiilor și politicilor elaborate la nivelul acestor entități.

Abordarea SUA

Dezbaterea din mediul academic militar pe tema *războiului hibrid* a surescitat, încă din stadiul incipient al acesteia, interesul instituției militare. Încă de la începutul acesteia, în mediul academic american s-a remarcat o oarecare lejeritate în abordarea conceptului. De altfel, această lejeritate nu a întârziat să genereze și unele efecte adverse traduse prin confuzia creată de utilizarea mai multor concepte diferite (ex.: „*război hibrid*”, „*conflict hibrid*” și „*amenințare hibridă*”) pentru descrierea aceluiași fenomen (*aceeași caracteristică fiind specifică și școlii europene*).

Termenul de „război hibrid” a fost abordat punctual în documentele de planificare strategică elaborate la nivelul Departamentului Apărării, pentru a atrage atenția asupra „creșterii complexității conflictelor viitoare și a naturii amenințării”, dar nu a fost integrat în doctrina forțelor armate americane pe motiv că acesta nu descrie „o nouă formă a războiului”⁶¹.

Documentele de planificare strategică, manualele și instrucțiunile elaborate la nivelul Departamentului Apărării atribuie un grad de detaliere superior problematicii *amenințării hibride*, abordare în cadrul căreia este accentuată latura amenințării din partea unui actor non-statal. Acest lucru este explicabil. Pe de o parte, acest tip de abordare denotă intenția de a elimina riscul de preluare a confuziei deja existente în literatură și, pe de altă parte, arată gradul ridicat de receptivitate al instituției militare la mediul academic. În același timp, o abordare a problematicii

⁶⁰ Sascha Dov Bachmann, Hakan Gunneriusson, *Terrorism and Cyber Attacks as Hybrid Threats: Defining a Comprehensive Approach for Countering 21st Century Threats to Global Peace and Security*, The Journal on Terrorism and Security Analysis, Spring 2014 9th Edition, p. 31, disponibil la adresa https://www.researchgate.net/publication/256059281_Terrorism_and_Cyber_Attacks_as_Hybrid_Threats_Defining_a_Comprehensive_Approach_for_Countering_21st_Century_Threats_to_Global_Risk_and_Security, accesat la data de 20.05.2017; Ralph D. Thielle, op.cit., p. 49.

⁶¹ Raport al *United States Government Accountability Office* prezentat, în anul 2010, în fața reprezentanților Subcomitetului pentru Terorism, Amenințări neconvenționale și capabilități al Comitetului pentru Apăare din Camera Reprezentanților, GAO-10-1036R Hybrid Warfare, p. 17 http://www.gao.gov/search?rows=10&now_sort=score+desc&page_name=main&q=hybrid+war

centrată pe *amenințare*, spre deosebire de una centrată pe *confruntare*, servește mult mai eficient strategiei instituționale de adaptare a forței la mediul operațional în care aceasta acționează.

Termenul de „*amenințare hibridă*” a fost atestat pentru prima dată în anul 2008 în manualul *FM 3-0 Operații în spectru complet*. Astfel, prin „*amenințare hibridă*” se înțelege „*combinarea dinamică și în modalități diverse a forțelor regulate, neregulate și / sau a elementelor criminale, toate unificate, pentru a obține efecte reciproc benefice*”⁶² în planul atingerii propriilor obiective operaționale (definiția a fost preluată în anul 2011 și în ADP 3-0 Doctrina operațiilor terestre unificate⁶³, chiar dacă în conținutul acesteia termenul nu beneficiază decât de un spațiu restrâns de expunere⁶⁴). În această interpretare, coordonarea dintre *forțele regulate*, a căror activitate este reglementată de dreptul internațional, și *forțe neregulate* (ex.: *miliții, grupări teroriste, gherile și grupări infracționale*), care acționează fără restricții în exprimarea violenței, reprezintă expresia *amenințării hibride*. Această translație reversibilă între tacticile regulate și cele neregulate permit *amenințărilor hibride* să valorifice vulnerabilitățile percepute, ceea ce le face deosebit de eficiente.

Doctrina Întrunită a Forțelor Armate JP-1 din 2013 nu face referire explicită la *războiul hibrid* sau *amenințarea hibridă* dar integrează, totuși, unele caracteristici ale acestora, prezente în literatură, în conținutul descrierilor celor două tipuri de acțiuni de luptă tradiționale și iregulare⁶⁵. Incluziunea termenului în documentele de referință dedicate instruirii forțelor americane (*FM 3-0 și ulterior ADP 3-0*) și abordarea indirectă a acestora în cadrul Doctrinei Întrunite a Forțelor Armate JP-1 denotă recunoașterea la nivel instituțional a schimbărilor apărute în natura amenințării și a necesității de adaptare a forței la condițiile din noul mediu operațional.

Conceptul de „*amenințare hibridă*” a fost preluat și dezvoltat pe larg, în anul 2010, la nivelul Departamentului pentru Instrucție și Doctrină al Forțelor Terestre în conținutul Circularei de Instruire *TC 7-100 Hybrid Threat* sunt menționate unele *particularități ale amenințării hibride*:

- *amenințările curente la adresa SUA sunt generate deopotrivă de actori statali și actori non-statali care se pot asocia și afilia pentru a genera formațiuni și capacități hibride*⁶⁶. Cu alte cuvinte, prin amenințare hibridă se înțelege o alianță a actorilor și nu un singur actor care perpetuează mai multe activități la adresa unei anumite ținte;
- *o structura de tip hibrid cuprinde cel puțin două din următoarele elemente componente*⁶⁷: *forțe militare regulate, forțe paramilitare de origine statală*⁶⁸, *grupări insurgente, elemente de gherilă, grupări infracționale organizate*. Aceste elemente sunt definite și explicitate în conținutul documentului de referință, această

⁶² FM 3-0 Operații, 2008, p. 1-5

⁶³ care amendează FM 3-0 și formalizează trecerea de la operații în spectru complet la operații terestre unificate

⁶⁴ ADP 3-0 Doctrina Operațiilor terestre, 2011, p. 4

⁶⁵ *JP 1 - Doctrine for the Armed Forces of the United States*, 2013, p. I-5 și I-6, disponibil la adresa <https://fas.org/irp/doddir/dod/jp1.pdf>, accesat la data de 03.03.2017

⁶⁶ *TC 7-100 Hybrid Threat*, 2010, p. 2-6, disponibil la adresa http://www.apd.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/pdf/web/tc7_100.pdf, accesat la data de 30.02.2017

⁶⁷ Ibidem

⁶⁸ Prin care se înțeleg acele forțe care nu fac parte în mod specific din forțele armate regulate ale țării (forțele de securitate internă, polițiștii de frontieră și poliția)

abordare fiind deosebit de utilă în procesul de identificare a amenințării hibride pe diferitele sale componente;

- *strategia hibridă presupune proiectarea și derularea unor acțiuni prin valorificarea tuturor instrumentelor de putere (militare, politico-diplomatice, informaționale și economice) dar în modalități și proporții diferite împotriva centrelor de greutate strategice ale adversarului*⁶⁹. Țintele vizate pot fi: forțele militare ale adversarului, deciziile politice, opinia publică, interesele diferitelor instituții private, voința națională și colectivă și angajamentul la alianțe și coaliții⁷⁰;
- *o amenințare hibridă este capabilă să desfășoare patru tipuri de operații: la nivel strategic, la nivel regional, în faza de tranziție (ulterior intervenției unui alt actor regional) și în faza de adaptare.*
- *operațiile la nivel strategic se desfășoară continuu, atât pe timp de pace cât și pe timp de război prin intermediul diferitelor inițiative diplomatice, pârgii de influență politică și economică, campaniilor informaționale, atacurilor teroriste, mișcărilor insurgente sponsorizate, acțiunilor directe ale Forțelor Speciale, lovituri de la distanță cu sisteme de înaltă precizie sau chiar utilizarea armelor de distrugere în masă*⁷¹.

Practic agresiunea hibridă capătă caracter regional în sensul în care acțiunile statului agresor împotriva țintei acestuia generează efecte la nivelul altor actori aflați în relație cu statul agresat. Astfel, în eventualitatea unei intervenții din partea unuia dintre actorii regionali neimplicați în faza inițială a conflictului, acțiunile agresorului translatează în faza operațiilor de tranziție care combină acțiunile ofensive cu cele defensive. Ponderea acțiunilor defensive poate crește pe durata operațiilor în faza de adaptare dacă acțiunile actorului care a intervenit în conflict amenință supraviețuirea și influența regională a agresorului.

În același cadru sunt enunțate și *principiile care guvernează desfășurarea acțiunilor hibride*: limitarea accesului / capacității de proiecție a forței a adversarului, controlul tempoului operațional, generarea unor pierderi neacceptabile politic la nivelul adversarului, neutralizarea avansului tehnologic al adversarului, flexibilitate în conducerea operațiilor, excluderea posibilităților de angajare operațională a adversarului și protejarea capacităților proprii.

Până în prezent, niciunul dintre cei doi termeni, „război hibrid” și „amenințare hibridă”, nu au fost incluși în glosarul de termeni militari aprobat de Departamentul Apărării (*JP 1-02 Operational terms and graphics*). De altfel, confuziile și diferențele din literatură reduc șansele materializării unui astfel de scenariu, pe termen scurt, ceea ce face ca în conținutul documentelor elaborate de diferitele categorii de forțe și chiar la nivelul Departamentului Apărării să persiste explicații mai mult generice pentru cei doi termeni. Această abordare se regăsește, de pildă, în Strategia Militară americană, publicată în anul 2015, care consemnează existența a trei situații de

⁶⁹ Ibidem, p. 3-2

⁷⁰ Ibidem, p. 3-4

⁷¹ Ibidem, p. 3-3, 3-4

„conflicte hibride”⁷²: (1) când forțele militare sunt disimulate sub o identitate falsă (cu trimitere la acțiunile F.Ruse din Crimeea); (2) când grupări extremiste violente utilizează și combină capacitățile convenționale și ideologia religioasă radicală (cu referire la gruparea Daesh în Siria și Irak) și (3) când un actor statal conlucrează cu un actor non-statal, cu care împărtășește obiective complementare, prin angajarea unui spectru extins de mijloace militare și non-militare (de genul celor evidențiate în estul Ucrainei).

Dacă în fazele inițiale ale dezbaterii, în literatura americană, „războiul hibrid” a fost abordat exclusiv din perspectiva adversarului - fiind asociat, mai degrabă, unei modalități revoluționare de derulare a operațiilor ofensive din partea unui potențial adversar, reprezentat de un actor statal sau non-statal - mai recent, la nivelul Colegiului de Război al SUA⁷³ a fost acreditat termenul „*conflict de zonă gri*”, care reprezintă o abordare defensivă a acțiunilor complexe derulate de un potențial adversar la adresa intereselor SUA. Studiul menționat pornește de la următoarele premise⁷⁴:

- poziția dominantă a SUA în interiorul sistemului internațional va fi amenințată în mod persistent de o gamă variată de actori, forțe și condiții defavorabile intereselor americane;
- competiția și conflictul în *zonele gri* reclamă accelerarea strategiei de apărare din partea SUA în condițiile în care acestea vor constitui cele mai comune forme de contracarare a rezistenței SUA în plan global;
- *zonele gri* vor crea din ce în ce mai mult provocări în procesul de planificare strategică americană din prisma riscurilor pentru SUA a unei posibile decizii de acțiune sau inacțiune într-o anumită situație care reclamă o reacție din partea acestora.

Aceste *zone gri* - identificate în studiul la care facem referire în cele patru arhetipuri China („Dragonul”), F.Rusă („Ursul”) și Iran („Leul”) și o zonă extrem de volatilă asociată Orientului Mijlociu și Nordul Africii - generează provocări distincte care derivă din contextul de securitate specific fiecăreia dintre acestea. *Toate aceste provocări sau zone gri posedă, totuși, trei caracteristici comune*⁷⁵:

- caracterul hibrid al acțiunilor sau hibriditatea;
- caracterul neliniar al acțiunilor. Acestea sunt atipice și neconforme spectrului liniar tradițional de abordare militară a conflictului (sau modelului de campanie militară liniară americană);
- potențialul de a induce confuzie în evaluarea riscului. În procesul decizional, riscul unei inacțiuni devine la fel de ridicat și de nevalg precum riscul unei acțiuni.

⁷² *The National Military Strategy of the United States of America*, 2015, p. 4, disponibil la adresa http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publications/2015_National_Military_Strategy.pdf, accesat la data de 03.03.2017

⁷³ Nathan P. Freier coord., *Regaining Strategic Initiative in the Gray Zone*, US Army War College, Strategic Studies Institute, United States Army War College Press, 2016.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 17 - 24

⁷⁵ *Ibidem*, p. 4.

Abordarea Uniunii Europene

Schimbările apărute în ultimii ani în mediul de securitate european generate de provocările și amenințările din vecinătatea estică și sudică au reiterat necesitatea accelerării procesului de adaptare a UE în direcția dezvoltării palierului securitar și concentrării politicilor în acest domeniu atât pe dimensiunea internă cât și pe cea externă / regională. De altfel, la nivelul instituțiilor europene s-a conștientizat că doar consolidarea securității interne, în care o parte importantă a efortului a fost direcționată în zona controlului frontierelor externe, nu determină în mod satisfăcător creșterea nivelului de siguranță în interiorul spațiului european și că este necesară o altă abordare strategică fundamentată pe conceptul de integrare a celor două dimensiuni și creștere a implicării regionale a UE, reflectat în cele din urmă în Strategia Globală a UE (iulie 2016).

Contextul crizei din Ucraina a modelat semnificativ pozițiile, reacțiile și acțiunile instituțiilor europene în sensul contracarării *amenințărilor hibride* prin orientarea *eforturilor destinate creșterii rezilienței* UE și a statelor membre la acestea. Astfel, Comisia Europeană împreună cu Înalțul Reprezentant al Uniunii pentru Afaceri Externe și Politica de Securitate a propus (aprilie 2016) *Cadrul comun privind contracararea amenințărilor hibride*⁷⁶, un document de referință în conținutul căruia se regăsesc elemente descriptive privind amenințările hibride și principalele direcții de acțiune în sensul gestionării acestora.

În ceea ce privește abordarea europeană a „*amenințării hibride*” rețin atenția următoarele:

- „*conceptul (amenințarea hibridă – n.n.) urmărește să înglobeze amestecul de activități coercitive și subversive, de metode convenționale și neconvenționale (de exemplu, diplomatice, militare, economice, tehnologice), care pot fi utilizate într-un mod coordonat de actorii statali sau nestatali pentru a realiza obiective specifice, rămânând însă sub limita pragului de stare de război declarată oficial. De obicei, se pune accentul pe exploatarea vulnerabilităților țintei vizate și pe generarea unei ambiguități în scopul împiedicării proceselor decizionale. Campaniile de dezinformare masive, care utilizează platforme de comunicare socială pentru a controla discursul politic sau pentru a radicaliza, a recruta și coordona actori intermediari pot constitui vectori ai amenințărilor hibride*”⁷⁷;
- *statele membre dețin responsabilitatea principală în contracararea amenințărilor hibride*⁷⁸ deoarece fiecare dintre acestea dezvoltă vulnerabilități specifice. UE susține acest proces exclusiv pentru amenințările comune (de exemplu, pentru cele care capătă caracter transfrontalier);
- *abordarea europeană în ceea ce privește contracararea amenințărilor hibride este fundamentată pe „crearea de sinergii” între strategiile și politicile sectoriale existente*⁷⁹ (fiind amintite, în context, Strategia Globală a UE, Strategia de securitate

⁷⁶ *Cadrul comun privind contracararea amenințărilor hibride - Un răspuns al Uniunii Europene*, Bruxelles, 6.4.2016 JOIN(2016) 18 final, disponibil la adresa <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0018>, accesat la data de 03.04.2017

⁷⁷ Ibidem, p. 2

⁷⁸ Ibidem

⁷⁹ Ibidem

cibernetică, Strategia de securitate energetică, Strategia în materie de securitate maritimă);

- *în contracararea amenințărilor hibride este necesară intensificarea cooperării dintre UE și NATO*⁸⁰.

Răspunsul propus în problematica contracarării amenințării hibride cuprinde următorul set de acțiuni și recomandări aplicabile atât statelor membre cât și la nivelul UE⁸¹:

- (1) *recunoașterea naturii amenințării hibride* prin responsabilizarea statelor membre în sensul identificării vulnerabilităților proprii și a indicatorilor specifici de amenințări hibride;

- (2) *îmbunătățirea gradului de cunoaștere* prin:

- crearea unei celule de fuziune a informațiilor pe problematica amenințărilor hibride în cadrul structurii INTCEN UE⁸² existente și conectarea statelor membre la aceasta;
- optimizarea comunicării strategice la nivel european și național;
- înființarea unui Centru de excelență pentru „contracararea amenințărilor hibride” care să valorifice, în planul politicilor publice și comunitare, expertiza mediului academic și inovațiile produse în sectorul cercetării științifice;

- (3) *consolidarea rezilienței* prin:

- *protejarea infrastructurilor critice* în sectoare precum: energie (prin diversificarea surselor de energie, în special a celor de aprovizionare cu gaz, și securizarea infrastructurilor nucleare), transporturi, industria aerospațială.
- *consolidarea capacităților de apărare* prin implicarea Agenției Europene de Apărare (fiind menționate în context capacitățile de supraveghere și recunoaștere);
- *protecția sănătății publice și a securității alimentare;*
- *securitatea cibernetică* prin încurajarea parteneriatului public-privat în scopul dezvoltării de tehnologii care să ofere protecție infrastructurilor (din industrie, transporturi, sisteme financiare) împotriva atacurilor cibernetice, ca parte integrantă a unei amenințări hibride;
- *vizarea finanțării amenințărilor hibride* (cu referire la finanțarea grupărilor teroriste);
- *combaterea radicalizării și violenței extremiste;*
- *cooperarea cu statele partenere;*

- (4) *prevenirea, răspunsul la crize și restabilirea* prin îmbunătățirea capacității de adoptare a deciziilor strategice prin evaluarea de către Comisie și Înalțul Reprezentant a aplicabilității clauzei de solidaritate (articolul 222 din TFUE) și ale

⁸⁰ Ibidem

⁸¹ Ibidem

⁸² care face parte din Serviciul European de Acțiune Externă (SEAE).

și ale articolului 42 alineatul (7) din TUE, în cazul în care un stat membru al UE face obiectul unor amenințări hibride semnificative;

- (5) *intensificarea cooperării și coordonării cu NATO*. De altfel, această politică a fost formalizată în conținutul Declarației comune adoptată în cadrul Summit-ului NATO de la Varșovia. În Protocolul operațional pentru contracararea amenințărilor hibride elaborat la nivelul Comisiei Europene au fost inserate următoarele domenii de cooperare cu NATO: avertizare timpurie și cunoaștere strategică, comunicare strategică, securitate cibernetică și prevenirea și managementul crizelor.

Necesitatea contracarării amenințărilor hibride a fost, ulterior, inclusă în *Strategia Globală a UE* și în *Planul de Implementare a Strategiei pe dimensiunea de securitate și apărare* însă în context este evidențiată abordarea europeană la nivel regional și implicarea UE și adaptarea Politicii de Securitate și Apărare Comună (PSAC) în sprijinul statelor partenere expuse amenințărilor hibride.

Din punctul nostru de vedere, noțiunea „hibrid” are și o altă conotație în abordarea europeană (promovată la nivelul instituțiilor europene) a riscurilor de securitate prin faptul că integrează o serie de amenințări diferite care nu au, în mod automat, legătură una cu cealaltă (*cum ar fi, de exemplu, amenințarea teroristă, amenințările cibernetice și amenințarea convențională de sorginte rusă*), dar care se manifestă și produc consecințe simultan în întreg spațiul european. Acesta este și motivul pentru care literatura europeană descrie două modele ale amenințării de tip hibrid⁸³ – primul în care acțiunile sunt conduse de către un actor statal și al doilea în care acestea sunt realizate de către un actor non-statal – spre deosebire de literatura rusă care atribuie actorilor statali capacitatea de a genera conduite hibride în plan regional.

Elementul de noutate pe care îl aduce, totuși, abordarea europeană (și pe care îl dezvoltăm și noi în cadrul acestui demers științific) este cel referitor la modalitatea de contracarare a amenințărilor asociate războiului hibrid prin ceea ce înseamnă *reziliența la amenințări hibride*. Considerăm că, în acest context, este oportună schematizarea relației dintre amenințările asociate războiului hibrid și reziliența structurilor sociale și reflectarea acesteia în modelul integrat al rezilienței la amenințări hibride prin intelligence (problematică care va fi abordată într-o etapă ulterioară în cadrul proiectului nostru de cercetare științifică).

Abordarea NATO

La nivelul NATO abordarea problematicii amenințărilor hibride a cunoscut două etape distincte. Prima dintre acestea a fost influențată de discuțiile din mediul academic american iar a doua, în curs de desfășurare, a fost inițiată în contextul crizei ucrainene.

⁸³ Erik Reichborn-Kjennerud, Patrick Cullen, *What is hybrid warfare?*, Norwegian Institute for International Affairs, Policy Brief 1/16, 2016, p. 1-2, disponibil la adresa https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/id/411369/NUPI_Policy_Brief_1_Reichborn_Kjennerud_Cullen.pdf, accesat la data de 23.04.2017; Ralph D. Thielle, *The New Colour of War – Hybrid Warfare and Partnerships*, ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security, Issue No. 383 Oct 2015, p. 11, disponibil la adresa https://www.files.ethz.ch/isn/194330/383_Thiele.pdf, accesat la data de 15.04.2017;

Dezbaterea din mediul aliat pe tema amenințărilor hibride a fost inițiată, aşadar, cu mult înainte de criza din Ucraina, o primă referire fiind făcută într-un document-concept elaborat, în anul 2010, la nivelul Comandamentului Aliat pentru Transformare⁸⁴ (ACT). Documentul conține o definiție foarte generală a conceptului de amenințare hibridă – „*amenințările hibride sunt generate de adversari care au capacitatea de a utiliza, în mod simultan, mijloace convenționale și neconvenționale în vederea realizării propriilor obiective*”⁸⁵. În acest document se menționează faptul că potențialul pe care îl dezvoltă amenințările hibride, de combinare a diferitelor mijloace non-militare (politice, economice, diplomatice) cu cele militare, generează dificultăți în adaptarea răspunsului NATO care vizează cu prioritate dimensiunea militară, cu atât mai mult cu cât acțiunile adversarului nu vizează neapărat forțele și infrastructura militară ci autoritățile și societatea civilă. Potrivit documentului, *contracararea amenințărilor hibride intră în responsabilitatea primară a statelor aliate, NATO având rolul de a asista și sprijini efortul acestora*. Pornind de la premisa că NATO nu trebuie, în mod oblogatoriu, să abordeze fiecare aspect al unei amenințări de tip hibrid „doar pentru a ține pasul” cu adversarul (care poate dovedi o capacitate ridicată de adaptare și flexibilitate în modelarea instrumentelor de putere de care dispune), este propus *răspunsul-cadru aliat la amenințările de tip hibrid* axat pe următoarele elemente: *crearea de parteneriate (cu organizații internaționale, organizații private și neguvernamentale) și îmbunătățirea nivelului de cunoaștere; descurajare, angajarea amenințării și stabilizare*.

Amenințarea hibridă, în forma de manifestare identificată în Ucraina (2014), a făcut posibilă „*întoarcerea*” NATO la misiunea sa de bază, apărarea colectivă. Incertitudinea cu privire la originea agresorului (*lipsa probelor concrete care să indice direcția din care s-a realizat atacul*) – ca particularitate a *războiului hibrid* - face dificilă reacția Alianței și limitează activarea clauzei de solidaritate (*articolul 5 din Tratatul de la Washington*), gândită pentru a fi aplicată în cazul unei *amenințări convenționale* la adresa oricăruia dintre statele membre aliate. Pentru a răspunde acestei provocări, Summit-ul NATO de la Varșovia (2016) a reeditat angajamentul statelor aliate pentru creșterea rezilienței în cadrul Alianței, în acord cu art. 3 din Tratatul de la Washington, prin dezvoltarea în mod individual și prin colaborare cu ceilalți aliați, a propriilor capacități de rezistență la posibilele agresiuni externe⁸⁶. În viziunea NATO, *decizia strategică, infrastructura critică și societatea civilă* sunt menționate ca *domenii prioritare de acțiune* în raport cu creșterea rezilienței la nivelul statelor aliate. În particular, statele membre vor acționa pentru asigurarea continuității procesului decizional, securitatea elementelor de infrastructură critică (*transport, energie, comunicații*), pregătirea populației civile pentru situații de criză și asigurarea menținerii

⁸⁴ *Bi-SC input to New NATO Capstone Concept for the Military Contribution to Countering Hybrid Threats*, 2010, disponibil la adresa <http://www.act.nato.int/the-countering-hybrid-threats-concept-development-experiment>, accesat la data de 12.03.2017

⁸⁵ *Ibidem*, p. 2

⁸⁶ *Resilience and Article 3*, material disponibil la adresa http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm, accesat la data de 03.03.2017

nealterată a fluxurilor de aprovizionare a forțelor armate pentru situații în care se impune utilizarea acestora⁸⁷.

Abordarea națională

Problema *războiului hibrid* și a *amenințărilor hibride* și-a găsit loc în literatura autohtonă în perioada care a urmat escaladării crizei din Ucraina. Această caracteristică nu este specifică numai României. După cum am arătat și anterior, aceasta este o situație care se aplică spațiului european în ansamblu, cu unele excepții reprezentate de aparițiile din literatura britanică. Indiferent de zona geografică de apartenență, interesul mediilor academice pentru o anumită problemă este, în opinia noastră, condiționat de apariția unor schimbări în mediul de securitate regional și de potențialul de influență dezvoltat de acestea în planul securității statale și regionale. Tema amenințărilor hibride, intens dezbătută în SUA, a devenit relevantă pentru statele din Europa abia în contextul crizei din Ucraina deoarece până la acest moment interpretările americană și europeană cu privire la efectele negative ale amenințărilor hibride nu s-au întâlnit.

În România, *Strategia Națională de Apărare a Țării*, din 2015, evidențiază „*dificultatea de a delimita amenințările de tip clasic de cele asimetrice și hibride*”⁸⁸ în evoluțiile din mediul global de securitate. Ceea ce este semnificativ, în opinia noastră, este faptul că același document subliniază că, la nivel național, „*reacția inter-instituțională în situații de criză este afectată de precaritatea resurselor și incoerența în gestionarea diverselor tipuri de riscuri*”⁸⁹ constituie o vulnerabilitate în contextul perpetuării unor amenințări asimetrice și de tip hibrid. În esență, aceasta este și ideea pe care o aprofundăm pe parcursul cercetării noastre, în cadrul căreia intenționăm să evidențiem aportul pe care îl poate aduce domeniul intelligence – o resursă indispensabilă și extrem de importantă a statului – la creșterea gradului de coerență în acțiune la nivel instituțional în contextul manifestării unor *amenințări de tip hibrid*.

Ulterior conceptul a fost preluat în documentele de planificare strategică militară. Astfel, în *Carta Albă a Apărării* (2015) este trasat nivelul de ambiție pentru Armata României bazat pe capacitatea de descurajare, planificare și conducerea a unei operații de apărare „*pentru contracararea acțiunilor agresive convenționale, neconvenționale și/sau hibride*”⁹⁰. În *Strategia Militară a României* (2016) este prezentată o primă definiție generică a *războiului hibrid* descris „*ca amenințare din partea unui adversar statal sau nonstatal, care utilizează vectorial și într-o*

⁸⁷ Angajamentul pentru consolidarea rezilienței, *Commitment to enhance resilience*, asumat de statele aliate la Summit-ul NATO de la Varșovia (06-08 iulie 2016) disponibil la adresa

http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133180.htm, accesat la data de 03.03.2017

⁸⁸ *Strategia Națională de Apărare a Țării*, 2015, p. 11, disponibil la adresa

http://www.presidency.ro/files/userfiles/Strategia_Nationala_de_Aparare_a_Tarii_1.pdf, accesat la data de 20.05.2017

⁸⁹ Ibidem, p. 16

⁹⁰ *Carta Albă a Apărării*, 2015, disponibil la adresa

http://www.mapn.ro/despre_mapn/informatii_generale/documente/carta_alba_apararii.pdf

, accesat la data de 20.05.2017

*manieră conjugată metode și mijloace convenționale și neconvenționale*⁹¹ – și asumată ca, direcție de acțiune în plan doctrinar, „dezvoltarea conceptului de contracarare a războiului hibrid”.

3. Reziliența sistemelor adaptative complexe

Din punct de vedere etimologic, cuvântul ”reziliență” își are rădăcina în verbul latin ”salio, -ire” cu sensul de ”a sări”. Verbului i s-a adăugat prefixul ”re-”, tot de origine latină, care semnifică ”înapoi”. Conform dicționarului etimologic (Harper, 2010), termenul datează din 1620 și are semnificația de ”a sări înapoi”.

Termenul de reziliență își are originea în fizică, referindu-se la proprietatea mecanică a materialelor de a rezista la diferite șocuri (precum compresia sau îndoirea) și de a reveni la starea inițială. Atunci când asupra unui corp elastic se aplică o forță, el își modifică forma în funcție de greutatea cu care interacționează. Odată ce forța încetează să mai acționeze asupra sa, cel mai probabil materialul revine la forma inițială (Bodin & Wiman, 2004).

În acest context, putem discuta de ideea referitoare la legătura dintre relația forță mecanică - mărimea deformării, pe de o parte, precum și modul de manifestare a rezilienței, pe de alta.

Astfel, potrivit legii lui Hooke (Verterra, 2008), deformarea unui material este proporțională cu intensitatea forței mecanice care acționează asupra sa până la o limită proporțională, care poate fi considerată limita elastică. De la limita punctului elastic până la punctul de rupere, materialul va continua să se deformeze, dar, de asemenea, va continua să prezinte acele caracteristici care să îl facă încă funcțional. În aceste condiții putem vorbi de două categorii de materiale, respectiv pe de o parte, cele mai dure, care ating mai greu punctul lor de elasticitate, dar care după atingerea acestuia, durează foarte puțin până se atinge punctul de rupere, iar pe de altă parte, cele mai elastice, care sub presiune ating foarte repede punctul elastic, dar care, după atingerea acestuia, continuă să funcționeze destul de mult până la atingerea punctului de rupere. Putem astfel înțelege mai bine conceptul de reziliență, spre deosebire de cel de duritate. În cazul rezilienței vorbim despre ”abilitatea de a absorbi energie, fără a crea o distorsiune permanentă”, în timp ce duritatea se referă la abilitatea unui material de a absorbi presiune suplimentară de la limita de elasticitate până la punctul de rupere (Verterra, 2008). Materialele reziliente pot rezista la o presiune considerabilă fără a se deforma, în timp ce materialele dure pot rezista la o presiune considerabilă fără a se rupe.

Considerăm că aceste principii care provin din domeniul ingineresc pot fi aplicate cu succes și în cazul sistemelor socio-umane, pentru a înțelege în mod corespunzător conceptul de reziliență psihologică, organizațională, comunitară sau socială.

⁹¹ *Strategia Militară a României*, aprobată prin Hotărârea nr. 708 din 28 septembrie 2016, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 789 din 7 octombrie 2016, disponibil la adresa <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/182366>, accesat la data de 20.05.2017

Ulterior, conceptul de reziliență a fost preluat de cercetătorii și teoreticienii din alte domenii ale științei (ecologie, psihologie, sociologie, economie etc.), fiind utilizat cu sens metaforic pentru a descrie anumite sisteme care se confruntă cu factori perturbatori și care parcurg perioade variate de dezechilibru, având capacitatea de a rezista și a reveni la starea inițială (Klein, 2003). Ca și în cazul corpului mecanic, putem spune că o persoană este caracterizată ca fiind rezilientă dacă, în condiții de schimbare, dovedește capacitatea de a regăsi rapid echilibrul emoțional. Din punct de vedere științific ne interesează cu precădere să înțelegem procesul prin care un sistem se reorganizează în vederea funcționării optime, în contextul unor schimbări impuse din exterior sau din interior (Carpenter și Brock, 2008). Reziliența psihologică se aseamănă cu reziliența mecanică, în sensul în care aceasta reprezintă abilitatea stării mentale a unui individ de a rezista la o presiune externă fără a rămâne iremediabil afectat, la fel cum reziliența materială se referă la abilitatea de a rezista la o presiune externă fără a fi permanent deformat (Bonnano și Westphal, 2007). Ceea ce au în comun cele două concepte reprezintă abilitatea unei entități supuse unei presiuni externe de a reveni la starea funcțională de bază. Este evident că psihicul uman are, de asemenea, un "punct de rupere", după care persoana respectivă își pierde capacitatea de a mai funcționa normal.

Ecologia a reprezentat domeniul în care, începând cu anii 70, conceptul de reziliență a căpătat noi și noi înțelesuri. Inițial a existat interpretarea, mai apropiată de reziliența clasică din fizică, potrivit căreia reziliența reprezintă un construct, mai degrabă cantitativ, văzut ca abilitatea unui sistem de a reveni la o stare de echilibru după o perturbare temporară. Această proprietate este denumită stabilitate, pentru a o diferenția de conceptul de reziliență ecologică, considerată ca o măsură a persistențelor sistemelor și abilitatea lor de a absorbi modificările și perturbările (Holling, 1973). Ecosistemele manifestă reziliență prin trei mecanisme: un efect de tampon al perturbărilor pentru a reduce impactul acestora, auto-organizare pentru menținerea funcțională a sistemelor cruciale, precum și prin învățare și adaptare (Abel și Stepp, 2003; Trosper, 2003).

Continuând cercetările în următoarele decenii, Holling împreună cu alți colaboratori (Holling, Walker, Carpenter și Kinzig, 2004), ajung la concluzia potrivit căreia reziliența este caracterizată de următoarele trăsături: latitudine, rezistență, precaritate și panarhie. Latitudinea se referă la cantitatea maximă de schimbare pe care o poate acumula un sistem înainte de a-și pierde capacitatea de a se recupera. Rezistența are în vedere ușurința sau dificultatea unui sistem de a se schimba sau, cu alte cuvinte, rezistența la schimbare a unui sistem. Precaritatea reprezintă măsura în care starea actuală a unui sistem se află aproape de pragul sau limita de la care sistemul nu mai poate reveni la starea inițială. Panarhia se referă la faptul că starea actuală a unui sistem este dependentă de influențele dinamice ale altor stări de diferite intensități. Făcând o analogie cu reziliența mecanică, Holling consideră că latitudinea ar putea reprezenta limita elastică, rezistența este faza pantei proporționale de absorbire a presiunii externe, precaritatea se referă la distanța până la limita elastică iar panarhia reprezintă buclele de feedback (ciclurile adaptative) de creștere, acumulare, restructurare și reîmprospătare, care mișcă sistemul de-a lungul stărilor alternative de echilibru stabil (Holling, 1973).

Important este faptul că, de cele mai multe ori, ecosistemele nu revin la starea inițială, anterioară perturbării, ci într-o configurație nouă. Astfel, reziliența sistemelor ecologice implică un proces de transformare, care, alături de adaptare, reprezintă condițiile esențiale în abordarea rezilienței sociale.

Evoluția conceptului de reziliență a trecut de la sistemele ecologice la un cadru de analiză mai general, reprezentat de Sistemul Social-Ecologic, în scopul obținerii unor rezultate practice. Aceasta a permis trecerea către domeniul social unde reziliența este considerată capacitatea tensiunilor interne și externe, generate ca urmare a schimbărilor de ordin social, economic, politic sau ale mediului.

Pentru a înțelege mai bine conceptul de reziliență cercetătorii au încercat să identifice ce anume face un anumit sistem să fie rezilient, considerându-se că adaptabilitatea și complexitatea, ar fi proprietățile sistemului care contează cel mai mult în determinarea nivelului de reziliență al acestuia. Plecând de aici, reziliența a fost foarte mult abordată în cadrul teoretic al Sistemelor Complexe Adaptative (SCA) (Lansing, 2003).

Conceptul de panarhie este esențial în înțelegerea rezilienței și transformărilor în cadrul sistemelor adaptative complexe. Panarhia recunoaște faptul că ciclurile adaptative se desfășoară într-un mod concurent la diferite intensități în timp și spațiu. Potrivit profesorului Carpenter, conceptul de reziliență conține trei caracteristici cheie: abilitatea sistemului de a rezista șocurilor fără a-și pierde funcțiile și procesele de bază; abilitatea de a se adapta schimbărilor contextuale; abilitatea de a face schimbări majore și transformări atunci când modul de viață curent nu mai este fezabil (Stockholm Resilience Center, 2012). Toate aceste caracteristici ale sistemelor socio-ecologice pot fi aplicate și altor domenii (economic, organizațional, comunitar sau social).

Levin (1998) identifică 4 proprietăți centrale ale sistemelor complexe adaptative și anume: diversitatea (văzută ca o varietate a elementelor componente); agregarea (capacitatea de organizare a elementelor simple în unități supraordonate ierarhic); fluxuri (procesele care asigură interconectarea dintre elemente și crearea unui tot integrat) și non-liniaritatea (posibilitatea unui sistem de a urma căi alternative și a stabili noi echilibre, într-un mod dinamic). Fiecare dintre aceste proprietăți admit grade diferite de manifestare.

Dacă la începutul apariției conceptului de reziliență acesta a fost abordat dintr-o perspectivă pur teoretică, fiind destul de dificil de făcut legătura cu situații concrete, ulterior a existat tendința de a operaționaliza conceptul pentru a răspunde unor realități diferite ce se doreau a fi abordate din perspectiva rezilienței. În acest sens, trecând peste noțiunile mai vagi de capacitate de absorbire a schimbărilor, stări de persistență, menținerea structurii și funcționării, integrității și identității, Carpenter (2001) pune în evidență faptul că atunci când aplicăm reziliența la o situație concretă trebuie să răspundem la întrebarea “reziliența a ce la ce?”. Apare, astfel, nevoia de concretizare, pe de o parte a entității (sistemului) pe care dorim să îl abordăm din perspectiva evaluării sau creșterii nivelului de reziliență, iar pe de altă parte, trebuie să decupăm

din totalitatea posibililor factori perturbatori, o anumită realitate, încercând să vedem ce influență are asupra rezilienței sistemului studiat.

Luthar și Cicchetti (2000) menționează faptul că cercetările mai recente se focalizează pe dimensiunile reprezentate de risc și pe factorii protectivi, care ar putea influența efectele negative ale împrejurărilor de viață caracterizate de adversitate. Abordarea de către acești autori a conceptului de reziliență în termeni de risc, vulnerabilitate și factori protectivi, pare extrem de atractivă pentru domeniul socio-economic, unde a fost asociat cu termenul de dezvoltare durabilă (Common, 1995) și exploatat inclusiv în analiza hazardelor naturale sau antropogene, prin realizarea a numeroase studii interdisciplinare care vizează relațiile dintre natură și societate.

Din punctul de vedere al Institutului pentru Reziliență Comunitară și Regională, reziliența este ”capacitatea de a anticipa riscul, de a limita impactul și de a reveni rapid la starea inițială prin supraviețuire, adaptare, evoluție și dezvoltare în condițiile unor modificări turbulente” (CARRI, 2012). Această nevoie apare din cauza procesului de globalizare, care pune o presiune de natură darwiniană pe organizații. În acest proces de schimbări foarte rapide în mediul în care operează, organizațiile trebuie să devină mai agile, ceea ce le permite să gestioneze atât perturbările acute, cât și cele cronice, în vederea revenirii rapide și eficiente la modul normal de operare.

Bettis și Hitt (1995) găsesc 4 factori care determină aceste schimbări majore în mediul operațional al organizațiilor, respectiv: rata crescută a schimbărilor tehnologice și a răspândirii acestora; era informațională; intensitatea evoluției cunoașterii; emergența industriilor mult mai interconectate cu mediul lor. În aceste condiții, autorii menționați vorbesc despre ”creșterea riscului și incertitudinii și descreșterea predictibilității”. Din cauza acestor modificări rapide în tehnologie și viteza cu care apar noi capacități, organizațiile trebuie să rămână flexibile în strategiile cu care angajează răspunsurile celorlalți competitori. Pentru a manifesta o flexibilitate strategică, organizațiile trebuie să utilizeze un proces flexibil de luare a deciziilor strategice în vederea menținerii flexibilității în angajarea resurselor critice.

Revenind la definiția rezilienței, o putem considera în sens larg ca ”abilitate a unui sistem de a anticipa, rezista, a se schimba și evolua în medii provocatoare”. În vederea obținerii acestui deziderat, sistemul trebuie să mențină un potențial suficient de adaptare pentru a fi capabil să gestioneze toate posibilele perturbări. Potențialul adaptativ constă în viteza și capacitatea unui sistem de a:

- dezvolta stări alternative pe care le poate activa;
- detecta și înțelege perturbările din mediu;
- selecta și comuta pe o stare alternativă în acord cu perturbația;
- implementa schimbarea stării într-o manieră eficientă și timp util;
- evalua dacă starea schimbată gestionează eficient perturbația.

Având în vedere acest cadru conceptual, Departamentul Apărării din Statele Unite ale Americii, și-a manifestat preocuparea pentru dezvoltarea capacității de reziliență. Potrivit unor documente de la nivelul biroului secretarului apărării, referitoare la reziliența rețelelor spațiale, aceasta este definită ca abilitatea unei arhitecturi de a susține funcțiile necesare pentru succesul misiunii în pofida acțiunilor ostile sau a condițiilor adverse (OSD, 2011). O arhitectură este cu atât mai rezilientă, cu cât asigură aceste funcții cu o probabilitate mai mare, cu perioade mai scurte de limitare a capabilităților și pentru o gamă mai largă de scenarii, condiții și amenințări. Plecând de la această definiție, comunitățile de apărare și intelligence din Statele Unite ale Americii au creat un cadru conceptual al rezilienței, potrivit căreia acesta este un proces care parcurge mai multe faze: înțelegerea (anticiparea), rezistența, revenirea și evoluția (dezvoltarea). Anticiparea reprezintă o scanare continuă pentru a înțelege în totalitate mediul operațional. Ea constă în menținerea unei stări de pregătire informativă în vederea zădărnirii compromiterii misiunii de către atacuri ale adversarilor. Rezistența urmărește menținerea funcțiilor esențiale ale misiunii în pofida executării cu succes al unui atac al adversarului. Revenirea constă în atingerea unui nivel maxim posibil al funcțiilor misiunii în urma executării cu succes al unui atac al adversarului. Evoluția presupune modificarea funcțiilor unei misiuni și susținerea propriilor capabilități, în scopul minimizării impactului determinat de atacuri actuale sau viitoare ale adversarului.

Reziliența poate fi privită ca o trăsătură sau caracteristică, abordare găsită mai ales în domeniul psihologiei și sănătății mentale (Richardson, 2002), dar și ca un proces dinamic care poate varia de la un context social la altul sau de la un sistem de valori la altul.

Văzută ca o trăsătură, reziliența este definită ca ca un set de caracteristici individuale, cum ar fi creativitatea, rezolvarea de probleme, conștiința de sine (Ungar, 2007). Adesea reziliența este tratată ca o sumă de puncte forte individuale (optimism, autoeficacitate) și factori protectivi sociali (statut socio-economic, suport organizațional). Thomsen (2002) propune termenul de ”atitudine rezilientă”, o atitudine care ne face să-i considerăm pe ceilalți competenți. Sub acest aspect, reziliența este asociată cu rezultate pozitive, dar accentul cade pe prezența unor anumiți factori protectivi decizionali în atingerea stării de bine subiectivă.

Așa cum am menționat, reziliența poate fi descrisă ca un proces ce se desfășoară în timp, într-o interacțiune constantă cu adversitatea și circumstanțele caracterizate de schimbare. În acest context, reziliența este definită ca un mecanism care îl ajută pe individ să atingă o stare subiectivă de bine, indiferent dacă se confruntă sau nu cu situații traumatice (Masten, 2001). Reziliența este abordată atât în relație cu evenimente percepute ca traumatice, cât și în absența acestora. O persoană care dovedește reziliență depășește cu succes factorii de risc, având abilitatea de a-și dezvolta competențele atunci când se confruntă cu diferite obstacole.

Adversitatea, trauma, factorii de risc reprezintă un context în care se pot forma ușor tensiuni, iar în contextul acestor dimensiuni o persoană demonstrează sau nu abilitatea de a recâștiga starea de bine subiectivă. Procesul de reziliență este considerat a fi identic, indiferent de context, bazându-se pe aceleași categorii de factori personali și sociali.

În strânsă legătură cu accepțiunea de proces putem aborda reziliența și ca rezultat, în acest sens, reziliența este definită ca fiind succesul cu care o persoană manevrează factorii de risc (Smith, 2006), accentul căzând nu pe procesul prin care individul reușește să atingă starea de bine, ci pe factorii identificați ca predictorii pentru atingerea rezilienței în situații stresante.

Everly (2009), bazându-se pe literatura existentă, sumarizează factorii protectivi asociați cu reziliența psihologică în șase categorii (Everly, Smith, & Lating, 2009):

1. Maniera activă de a realiza managementul emoțional și centrarea pe sarcină;
2. Activitatea fizică desfășurată în mod constant;
3. Optimismul;
4. Prezența valorilor morale;
5. Promovarea suportului social;
6. Demonstrarea flexibilității în rezolvarea de probleme.

Everly argumentează cum că aceste categorii sunt formate pe baza unor factori specifici, cum ar fi autoeficacitatea (Bandura, 1982), robustețea (Kobassa, Maddi, & Kahn, 1982), strategiile de coping adaptativ (Bonnano, 2004) și atitudinea pozitivă în fața provocărilor (Fredrickson et al., 2003).

Reziliența socială

Problematica reducerii gradului de expunere a comunităților umane la factorii de stres (dezastre naturale, terorism, pandemii, mișcări sociale, atacuri cibernetice, crize financiare, acțiuni specifice războiului hibrid ș.a.) prin soluții asociate creșterii rezilienței statale/comunitare/sociale a cunoscut o evoluție accelerată în cadrul cercetărilor de specialitate din ultima perioadă. Rezultatele favorabile obținute în cadrul acestora, vizibile în studiile de ecologie (Holling, 1973), psiho-sociologie (Werner, 1971, 1993, Barton, 2005), au contribuit la dezvoltarea caracterului interdisciplinar al conceptului de reziliență. Importul argumentelor și modelelor teoretice asociate conceptului (cum ar fi, de exemplu, ciclul adaptativ al sistemelor, rezultat al cercetărilor din sfera socio-ecologiei – Holling și Gunderson, 2002 sau modelul sistemelor adaptative complexe, ca produs al teoriei complexității) au impus noi perspective de gândire și în științele sociale (Breton, 2001, Adger, 2005, Ostrom, 2007), politice (Folke, 2005; Carpenter, 2011; Hall și Lamonde, 2013), economice (Pendal, 2009; Rose și Krausmann, 2013, Hallegate, 2014) și relațiile internaționale și studiile de securitate (Buzan, 1998; Chandler, 2012; Bourbeau, 2013; Carpenter, 2014; Taleb, 2007, 2014).

În sens larg, prin termenul de reziliență socială se înțelege capacitatea comunităților și statelor de a rezista, a se adapta și a se transforma ca urmare a expunerii la adversitatea manifestă a oricăror stimuli perturbatori (Shaw, 2012; Taleb 2014) care atentează la funcționalitatea și

perspectiva de reproducere/dezvoltare a acestora. Implementarea conceptului presupune desfășurarea unor acțiuni specifice în perioada de pre-manifestare a riscului, pe durata desfășurării evenimentului indezirabil (când riscul deja s-a materializat) și ulterior consumării acestuia. Reziliența nu se rezumă la asigurarea unui răspuns adecvat al organizațiilor/comunităților/statelor la agresiuni prin consolidarea capacităților de anticipare/prevenție a riscurilor și amenințărilor, ameliorarea efectelor sistemice ale acestora și refacerea stabilității sistemului amenințat ci contribuie și la valorificarea condițiilor de dezvoltare/regenerare ale acestuia (Taleb, 2014).

Reziliența este, în același timp, o proprietate a sistemelor sociale și un proces în cadrul acestora (Kirmayer, 2009) care livrează capacități de gestionare a vulnerabilităților și de reglare a consecințelor generate de presiunile exercitate de schimbările la care acestea sunt supuse. Nivelul de reziliență diferă în funcție de etapa evolutivă parcursă în cadrul ciclului adaptativ al sistemelor eco-sociale (Holling și Gunderson, 2002). Orice sistem eco-social dispune de un nivel de reziliență invers proporțional cu propriul stadiu de dezvoltare. În fazele de creștere/dezvoltare și conservare se constată un nivel scăzut al rezilienței sistemice și, invers, în etapele de involuție/decădere și reorganizare sistemele dispun de un nivel în creștere al rezilienței. Existența acestui tipar comportamental la nivelul sistemelor sociale se explică atât prin perpetuarea unor prejudecăți de genul autosuficienței - care se reflectă prin tendința oricărui sistem dezvoltat de a minimiza efectele unei potențiale agresiuni la adresa sa (Taleb, 2007) cât și prin manifestarea naturală a instinctului de autoconservare - un sistem în involuție prezintă tendința de a-și crește capacitatea de rezistență la factorii negativi care îi pot afecta potențialul dezirabil de dezvoltare.

Alianța pentru Reziliență, înființată în anul 1999, este o organizație a oamenilor de știință și a practicienilor din diferite domenii care vizează cercetarea dinamicii sistemelor socio-ecologice. În problematica riscurilor naturale, Strategia Internațională ONU pentru Reducerea Dezastrelor (UNISDR) definește reziliența ca fiind „capacitatea unui sistem, a unei comunități sau societăți de a rezista sau de a se schimba pentru a obține un nivel funcțional și structural acceptabil. Aceasta este determinată de gradul în care sistemul social este capabil de a se autoorganiza și de abilitatea acestuia de a-și mări capacitatea de învățare și adaptare, incluzând capacitatea de a se reface în urma unui dezastru”.

Pe lângă Organizația Națiunilor Unite și alte organizații internaționale importante au abordat conceptul de reziliență din diferite perspective. Astfel, Uniunea Europeană este preocupată de creșterea rezilienței statelor membre în diferite domenii referitoare în special la aspecte ale securității acestora, existând anumite documente oficiale în acest sens. Pe lângă interesul pentru reducerea riscului de dezastru, abordată într-un document al Comisiei pentru dezvoltare a Parlamentului European (2013), foarte important pentru demersul nostru considerăm că este preocuparea structurilor europene pentru contracararea amenințărilor hibride (2016). Ca urmare a apelului lansat de Consiliul Afaceri Externe din 18 mai 2015, Înalțul Reprezentant, în strânsă cooperare cu serviciile Comisiei și cu Agenția Europeană de Apărare (AEA), precum și în baza consultării cu statele membre ale UE, a efectuat demersurile în vederea prezentării unui cadru comun cu propuneri concrete pentru a contribui la contracararea amenințărilor hibride și la

creșterea rezilienței UE și a statelor sale membre, precum și a partenerilor. În iunie 2015, Consiliul European a reamintit necesitatea mobilizării instrumentelor UE pentru a contribui la contracararea amenințărilor hibride.

Amenințările hibride reprezintă o provocare nu numai pentru UE, ci și pentru alte organizații majore partenere, inclusiv Organizația Națiunilor Unite (ONU), Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE) și, în special, NATO. Pregătirea unui răspuns eficient necesită dialog și coordonare atât la nivel politic, cât și operațional între organizații. O interacțiune mai strânsă între UE și NATO ar permite ambelor organizații să poată pregăti și răspunde în mod eficient amenințărilor hibride în mod complementar și acordându-și sprijin reciproc, pe baza principiului incluziunii, respectând, în același timp, autonomia decizională a fiecărei organizații și normele privind protecția datelor. Au fost identificate o serie de domenii pentru o cooperare și coordonare mai strânsă UE-NATO, inclusiv conștientizarea situației, comunicările strategice, securitatea cibernetică, prevenirea crizelor și răspunsul la crize. Dialogul informal UE-NATO în curs privind amenințările hibride ar trebui consolidat în vederea sincronizării activităților celor două organizații în acest domeniu. Pe de altă parte, NATO, începând cu Summit-ul din Țara Galilor, a pus accentul și a luat o serie de măsuri pentru a spori reziliența Alianței și statelor membre, în fața unui mediu de securitate tot mai divers, imprevizibil și exigent.

4. Agresiune hibridă – bună guvernare – reziliență. Conexiuni

După cum am arătat mai sus, agresiunea hibridă încearcă să exploateze orice element de vulnerabilitate al societății agresate. Prin urmare o țintă importantă a agresorului poate fi opinia publică națională și chiar cea internațională. Prin manipulări media, fake news, diversiuni sau subversiuni se urmărește subminarea unității de efort a națiunii și zădărnicierea eforturilor de asistență internațională. În acest context percepția populației este un domeniu cheie asupra căreia decidenții din statul-țintă trebuie să se aplece cu toată seriozitatea. Programul euristicilor și biasurilor (PEB) este un program de cercetare care oferă repere extrem de utile în buna guvernare și implicit în formarea unei percepții corecte asupra funcționalității și devenirii unei societăți.

PEB este omniprezent în cercetarea de top din științele socio-umane și, mai toate cărțile scrise pe această temă, cu autori oameni de știință sau chiar jurnaliști, devin best-seller-uri. Discipline precum psihologia, economia, dreptul, istoria sau medicina au fost primele care și-au pus problema implicațiilor „raționalității limitate” a oamenilor asupra bunului mers al domeniilor studiate. În psihologie s-a ajuns la o „masă” consistentă de dovezi care arată că oamenii emit judecăți și iau decizii aparent „iraționale” (e.g. deviază de la standarde ale logicii) în situații în care raționalitatea ar fi trebuit să fie norma, iar în economie decidenții par a nu se comporta ca niște „automate” de maximizare a utilității, așa cum postulează teoria economică clasică. În domeniul dreptului s-a observat că, în judecarea unor cereri de eliberare condiționată, judecătorii, în mod inexplicabil și inacceptabil, sunt mai exigenți înainte de masa de prânz și mai binevoitori după

aceasta. Similar, istoricii au fost tulburați să afle că, în retrospectivă, faptele petrecute par a fi mult mai probabile decât păreau a fi înainte de a se întâmpla, iar medicii au constatat, la fel de contrariați, că manifestă preferințe mult disproportionale în favoarea unui tratament care este descris ca având 90% șanse de reușită versus același tratament descris ca având 10% șanse de a nu reuși.

La începutul anilor '70, ai secolului trecut, doi cercetători israelieni, Daniel Kahneman și Amos Tversky, au arătat că oamenii se bazează adesea pe niște strategii simple și rapide de gândire, numite euristici, în dauna raționamentului formal, mai precis, dar mai lent și mai solicitant. Euristiciile sunt probabil strategia evoluționistă optimă pentru situațiile în care presiunea timpului este mare sau nu deținem suficiente informații sau, pur și simplu, nu merită efortul.

Așadar, euristiciile sunt scheme rapide și sumare de gândire, iar biasurile cognitive sunt acele deviații sistematice de la ceea ce am putea numi buna interpretare a unui „obiect de studiu”. Aceeași euristică, într-un anumit context poate să fie funcțională, iar în altul disfuncțională. Un stereotip social de tipul „oamenii îmbrăcați modest au un nivel scăzut de educație” poate să se confirme de cele mai multe ori, dar poate să fie uneori și infirmat de unii profesori universitari care adoptă din convingere o astfel de vestimentație.

Într-o accepțiune restrânsă, au fost identificate câteva euristici majore (e.g. reprezentativitatea, disponibilitatea, ancorarea și ajustarea), iar biasurile sunt erorile pe care acestea le pot uneori genera. Într-o accepțiune mai extinsă, putem include în categoria biasurilor toate erorile specifice unor procesări rapide și sumare ale unor situații problematice, chiar dacă ele nu au fost conectate în mod „oficial” cu o euristică anume. De exemplu, „aversiunea față de pierdere”, în cazul unor câștiguri probabile, și „căutarea riscului”, în cazul unor pierderi probabile, sunt două „porniri” implicite ale minții noastre care conduc la soluții, în principiu disfuncționale, și care nu au fost asociate unei euristici anume, deși ele ar putea fi atribuite unei ipotetice euristici a „neliniarității utilităților”. De asemenea, unele deviații de la rațiune cauzate de limitele memoriei sau de influența socială sunt de regulă denumite biasuri, deși nu e întotdeauna clară euristica (dacă există una) care le generează.

În continuare, prezentăm pe scurt principalele biasuri de gândire identificate în literatură, modalitățile în care acestea pot fi utilizate pentru manipularea opiniei publice și contra-răspunsul din partea instituțiilor însărcinate cu apărarea societății agresate:

- **Biasul ancorării**: descrie tendința indivizilor de a se baza prea mult pe o parte (de regulă primele) din informațiile pe care le dobândesc atunci când sunt puși în situația de a lua o decizie. Odată ce a fost stabilită o astfel de ancoră, restul informațiilor și judecăților sunt construite în jurul acesteia. De regulă, ancorarea este însoțită și de ajustare, în sensul în care individul este conștient că judecata sa nu este optimă și încearcă, intuitiv, să o corecteze. Problema este că ancora influențează negativ și ajustarea.

Agresiunea: prin vocile unor “analisti” agresorul încearcă să convingă opinia publică că numărul militarilor trimiși în zona de conflict este inutil de mare. Argumentele sunt vagi și sunt susținute cu informații greu de verificat, uneori false, alteori reale.

Răspunsul: “ancorarea” opiniei publice în jurul cifrei considerate oportune de către planificatorii români prin intervenții publice repetate ale unor persoane cu autoritate.

– **Aversiunea față de pierdere și căutarea riscului:** atunci când au de ales între un câștig mic și unul mai mare dar riscant, oamenii au tendința să nu riște. În schimb când au de ales între o pierdere mică sigură sau o pierdere mare, dar care implică și o mică probabilitate de a nu pierde, oamenii au tendința să riște.

Agresiunea: tot prin vocea unor “analisti” se răspândește opinia că decât să încercăm să fim admiși în Schengen și să riscăm să nu fim primiți, mai bine ne îmbunătățim relațiile cu vecinii de la răsărit.

Răspunsul: pierderea oportunității de a adera la Schengen este mult mai mare decât aceea de a ne îmbunătățim relațiile cu vecinii de la răsărit.

– **Încadrarea** = tendința oamenilor de a reacționa la o informație în funcție de modul în care aceasta este prezentată.

Agresiunea: intervenția forțelor antitero românești a cauzat 5 pierderi de vieți omenești.

Răspunsul: intervenția forțelor antitero românești a salvat 95 de vieți omenești.

– **Biasul confirmării:** tendința oamenilor de a căuta confirmări și de a nu căuta infirmări ale unor credințe, preconcepții, idei.

Agresiunea: o anumită televiziune, pentru a slăbi unitatea națională, și implicit capacitatea unei națiuni de a se opune unei agresiuni hibride, prezintă sistematic știri care pun într-o lumină nefavorabilă instituțiile și cetățenii statului.

Răspuns: finanțarea unor campanii publice prin care se aduc în prim plan lucrurile pozitive care se întâmplă în țară.

– **Biasul disponibilității:** atunci când trebuie să estimăm evoluția unor evenimente, în crearea simulării mentale aferente, ne bazăm exclusiv pe informațiile pe care le avem și pe ușurința cu care avem acces la ele fără a lua în calcul și lucrurile pe care nu le știm.

Agresiunea: vehicularea cu insistență în spațiul public a unor scenarii în care partea română pierde confruntarea.

Răspunsul: furnizarea unor dovezi concrete privind agresiunea hibridă și șansele de reușită ale părții române.

- **Scenarita / Teoria conspirației:** tendința minții umane de a construi povești coerente pornind de la câteva informații disparate.

Agresiunea: discreditarea unor lideri politici prin sugerarea unor conexiuni cu lumea interlopă, cu afaceri de corupție, cu societăți secrete etc. (Julien? Ciolos-Soros?).

Răspunsul: demontarea cu dovezi a scenariilor posibile.

Alte biasuri care pot fi induse pentru a facilita o agresiune hibridă sunt:

- **Înțelegerea retrospectivă:** constă în înclinația de a considera evenimentele care s-au petrecut deja mai probabile decât înainte de a se petrece. Înțelegerea retrospectivă ne face să credem că suntem mult mai buni în a prezice anumite evenimente decât suntem în realitate. Înțelegerea retrospectivă a fost descrisă și ca fenomenul „ți-am spus eu!”. Privind înapoi, retrospectiv, totul pare clar și inevitabil.

- **Corelația iluzorie:** este un bias cognitiv care constă în perceperea existenței unei relații între două sau mai multe variabile (de regulă, oameni, evenimente sau comportamente), chiar dacă această relație nu există de fapt.

- **Iluzia modelelor/ciorchinelor:** reprezintă tendința indivizilor de a considera în mod greșit că grupurile, ciorchinele, formele care apar în mod întâmplător în anumite distribuții de obiecte, semne, fenomene au o relevanță statistică.

- **Optimismul nerealist:** este un bias care determină individul să creadă că este mai puțin expus riscului decât alți indivizi. „Alții” sunt, de regulă, reprezentați de un grup de indivizi „medii”. Optimismul nerealist poate fi asociat și cu efectul falsei superiorități.

- **Falsa superioritate:** este un bias cognitiv și definește tendința indivizilor de subestima valoarea caracteristicilor lor negative și de a crede că sunt mai buni decât ceilalți, de supraestimare a propriilor abilități și realizări, în special prin comparație cu ceilalți.

- **Efectul de halou** este un bias cognitiv care constă în influențarea percepției generale asupra caracterului unei persoane, obiect, companie etc., pornind de la percepția asupra unei trăsături particulare. Practic, se manifestă atunci când ne lăsăm influențați, orbiți, înșelați de un aspect singular al unui anumit obiect și nu mai putem judeca cu claritate imaginea de ansamblu. De regulă, punctul de pornire constă în caracteristici ușor de remarcat, care sunt ulterior extrapolate la întreg, în concluzii care sunt dificil de falsificat. Cu alte cuvinte, observarea unui unic atribut (frumusețe, statut social, vârstă) produce o impresie pozitivă sau negativă, care umbrește orice alte calități sau defecte. În funcție de direcția în care concluziile sunt distorsionate (pozitiv/negativ), acest tip de bias cognitiv poartă numele de efecte de halou/efectul de coarne.

- **Biasul susținerii alegerii:** constă în tendința individului de a atribui retroactiv caracteristici pozitive unei opțiuni făcute anterior și caracteristici negative opțiunilor ce nu au fost făcute. Tendința de a-și aminti că alegerile făcute anterior au fost mai bune decât în realitate.

- **Iluzia atenției:** constă în faptul că deși suntem convinși că observăm tot ceea ce se petrece în jurul nostru, în realitate vedem doar lucrurile asupra cărora ne concentrăm atenția. Atenția este similară unui reflector și vedem doar acele părți ale lumii care sunt luminate.

- **Iluzia controlului:** se referă la tendința oamenilor de a-și supraestima capacitatea de a controla evenimente, de a controla rezultatele asupra cărora nu au niciun control palpabil, demonstrabil.

- **Compensarea riscului:** se referă la tendința indivizilor de a-și reajusta comportamentul ca răspuns la perceperea unui anumit nivel al riscului la care sunt supuși. Aceștia au tendința de a se comporta mai puțin precaut atunci când se simt protejați și mai precaut atunci când se simt supuși unui nivel înalt de risc. Presupune că fiecare individ are un fel de „termostat al riscului”, iar măsurile de siguranță care nu afectează „setările” „termostatului” vor fi eludate printr-un comportament care va readuce individul la nivelul riscului cu care el este obișnuit și în care se simte confortabil.

- **Costurile scufundate:** sunt costuri neprofitabile care au fost deja suportate și care nu mai pot fi recuperate, dar care totuși influențează comportamentul nostru prezent sau viitor. Practic, această eroare constă în menținerea unei situații neconfortabile, neprofitabile, pentru simplul motiv că aceasta a presupus anterior investiții financiare, de timp sau de energie, deși este clar că prezervarea acestei stări nu va genera niciun efect pozitiv.

- **Aversiunea față de cesiune:** constă în faptul că indivizii acordă mai multă valoare lucrurilor doar pentru faptul că le dețin. Acest bias influențează considerabil comportamentul indivizilor atunci când se ridică problema vânzărilor și cumpărărilor.

- **Eroarea jucătorului de jocuri de noroc:** constituie tendința indivizilor de a crede că dacă un anumit eveniment se petrece mai frecvent decât de obicei, atunci se va petrece mai rar în viitor și, viceversa, dacă se petrece mai rar în prezent, atunci va avea loc mai frecvent în viitor. Practic, la baza acestui bias stă credința în „legea numerelor mici”. Ne așteptăm ca un eșantion mic să respecte caracteristicile populației (e.g. proporția femei-bărbați să fie egală cu cea din populație la un eșantion de 12 persoane extrase aleator dintr-o listă oarecare).

Biasul normalității sau, mai precis, al credinței că lucrurile, mediul înconjurător, situațiile nu vor cunoaște turnuri dramatice, se referă la o stare mentală în care oamenii intră atunci când sunt confrunțați cu un dezastru. De asemenea, acest tip de eroare este legat și de subestimarea șanselor ca un dezastru să aibă loc și a posibilelor efecte negative.

CONCLUZII SINTETICE ALE CERCETĂRII

- Fiecare dintre școlile de gândire studiate abordează problematica războiului hibrid dintr-o perspectivă centrată pe acțiunile adversarului indiferent de natura acestuia. Sensul războiului este astfel restrâns la cel al *amenințării*. În acest context, pentru eliminarea confuziilor generate de utilizarea inadecvată a termenilor, **este necesară diferențierea între conceptele cu care operăm**, între cele care descriu proprietăți ce pot fi atribuite exclusiv adversarului – **acțiuni de tip hibrid** sau **amenințări hibride** – și **războiul hibrid**.

- *Amenințarea hibridă cuprinde ansamblul de măsuri / acțiuni care pot fi derulate, într-o manieră coordonată, simultană și / sau sincronizată, de către un potențial agresor (actor statal, non-statal sau o asocieră a acestora), prin utilizarea instrumentelor de care acesta dispune (politice, economice, militare, informaționale, cibernetice), pentru exploatarea vulnerabilităților adversarului său și atingerea obiectivelor strategice propuse în raport cu acesta.*
- *Războiul hibrid descrie un raport de confruntare și escaladare a tensiunilor cu descărcarea violenței între beligeranți. Războiul hibrid nu reprezintă altceva decât materializarea / transpunerea în practică a intențiilor agresorului asupra adversarului său care reacționează la acțiunile celui dintâi.*

- *Amenințările hibride afectează statul-țintă în toate sectoarele sale vitale - decizie, administrație, infrastructură, economie și societate. Pornind de la ideea că agresiunea hibridă este un mijloc care exploatează vulnerabilități existente în interiorul țintelor vizate și că fiecare posibilă țintă dispune de vulnerabilități specifice (care nu neapărat coincid cu cele ale altor posibile ținte), se poate aprecia că stabilirea modalităților adecvate de răspuns la acestea intră în domeniul politicilor naționale de securitate și apărare. Prin urmare, creșterea rezilienței statelor în fața amenințărilor hibride constituie o responsabilitate a statelor și se poate realiza inclusiv prin instrumente care derivă din practica *bunei guvernări*. Obiectivul abordării rezilienței ca instrument al guvernării trebuie corelat *dezvoltării culturii de securitate la nivel administrativ și social* și să rezide în a determina indivizii și instituțiile să fie responsabile pentru a se transforma și pentru a-și crește rezistența la șocuri externe și interne prin limitarea potențialului anumitor evenimente de a provoca schimbare (Welsh, 2012).*

- *Buna guvernare presupune execuția politicilor publice potrivite comunității deservite (Grindle, 2007) bazată pe principiul transparenței decizionale, al participării indivizilor la actul de guvernare și al eficienței în raportul dintre consumul de resurse și rezultatele obținute. Dezvoltarea rezilienței comunitare este grevată de rezistența la schimbare a indivizilor și instituțiilor publice - în rândul cărora persistă prejudecățile de negare a riscului (de genul „nu o să se întâmple aici sau acum”) sau de diminuare a importanței domeniului securității (în comparație cu alte domenii considerate prioritare, precum cel economic) -, prioritățile organizaționale (cele mai multe organizații nu își alocă resurse pentru a gestiona situații critice), costul ridicat al pregătirilor pentru consolidarea robusteții (planificarea, cooperare interinstituțională și exerciții) și lipsa cadrului conceptual/strategiilor sectoriale de gestionare a situațiilor de criză (Walsh, 2016).*

- Complexitatea formelor de manifestare ale amenințărilor hibride testează capacitatea de reacție a instituțiilor publice și legătura existentă între societate și autorități. De aceea, în faza de pre-manifestare a amenințării, ca parte integrantă a procesului de bună guvernare, conștientizarea pericolului și consolidarea parteneriatului dintre instituțiile publice și societatea civilă sunt primordiale pentru creșterea rezilienței sociale.

- Majoritatea contribuțiilor din literatură conțin descrieri ale conceptelor și mai puțin elemente care să facă referire la *modalitatea de contracarare și adaptare a conduitei în fața acțiunilor hibride*. Considerăm că tocmai această dimensiune mai puțin explorată, a răspunsului la amenințare, trebuie dezvoltată în perioada următoare atât în cercurile academice de specialitate cât și la nivelul instituțiilor cu atribuții în domeniul securității naționale. În efortul de contracarare a amenințării hibride ar putea fi utilă abordarea pe care o propunem și dorim să o dezvoltăm în continuare, fundamentată pe *creșterea gradului de cunoaștere în raport cu opțiunile adversarului, identificarea și gestionarea vulnerabilităților proprii* (cu accent pe cele care se manifestă pe palierul politic, social și informațional / mediatic) și *identificarea reperelor valoroase aplicabile în managementul riscurilor*.

- În această perioadă marcată de schimbări globale profunde, conferind mediului operațional și de securitate anumite proprietăți precum volatilitatea, incertitudinea, complexitatea și ambiguitatea (VUCA), este esențial ca sistemele socio-organizaționale să învețe să devină mai flexibile și să își dezvolte abilitatea de a se adapta la modificările contextului exterior acestora. Deși în mod tradițional conceptul de reziliență a apărut și s-a dezvoltat în cadrul științelor exacte, precum fizica sau chimia, acesta a fost preluat și de științele sociale, ca psihologia, sociologia sau managementul, context în care cercetările s-au îndreptat spre studierea abilității sistemelor psiho-socio-organizaționale de a deveni mai reziliente la adversitate, în general, aici putând fi incluse și amenințările de tip hibrid. Potrivit literaturii de specialitate, conceptul de reziliență este important atât din abordarea sa ca trăsătură, oferind astfel modele ale unor sisteme sociale reziliente, capabile să facă față schimbărilor și amenințărilor din mediul extern, cât și ca proces, ceea ce permite abordarea unor schimbări de natură internă, care să conducă la creșterea adaptabilității sistemului și, consecvent, a capacității de reziliență a acestuia.

- Toate biasurile definite mai sus deschid posibilități praxiologice extrem de utile în combaterea agresiunilor hibride îndreptate împotriva percepției societății agresate. Desigur este nevoie de mult mai mult timp pentru a identifica cele mai bune modalități prin care decidenții pot utiliza cunoașterea furnizată de către PEB. Deocamdată, literatura este una de factură experimentală, deci nu oferă repere foarte clare în privința detaliilor concrete privind demersurile de aplicare în activități de gestionare a spațiului public. Și totuși, activitatea Behavioral Insights Team, care funcționează pe lângă Guvernul britanic demonstrează că aplicabilitatea PEB este un deziderat realizabil destul de facil cu consecințe economice extrem de promițătoare⁹².

- Desigur ca rezultatele obținute în cadrul proiectului sunt unele de etapă. Este însă nevoie de consolidarea cercetării teoretice prin studii empirice. De asemenea, considerăm că centrul de greutate al preocupărilor noastre trebuie să se situeze atât în zona de decizie cât și în cea a culturii

⁹² <http://www.behaviouralinsights.co.uk/>

de securitate a cetățenilor. Buna guvernare este o interacțiune; oricât de “luminat” ar fi decidentul public el trebuie să fie susținut și de opinia publică, iar pentru a susține intervenții complexe, dificil de înțeles, este nevoie de un auditoriu instruit. În eventualitatea unei finanțări viitoare, studiul empiric al bunei guvernante în agresiunea hibridă și cultura de securitate devin principalele noastre direcții de investigare.

V. BIBLIOGRAFIE

- ***ADP 3-0 - *Doctrina operațiilor terestre a SUA, 2011*
- ****Bi-SC input to New NATO Capstone Concept for the Military Contribution to Countering Hybrid Threats*, 2010
- ****Cadrul comun privind contracararea amenințărilor hibride - Un răspuns al Uniunii Europene*, Bruxelles, 6.4.2016 JOIN(2016) 18 final
- ****Carta Albă a Apărării*, 2015
- ****Doctrina Armatei României*, 2013
- ****FM 3-0 – Manualul pentru operații al forțelor armate ale SUA, 2008*
- ****GAO-10-1036R Hybrid Warfare*, 2010, raport al *United States Government Accountability Office* prezentat, în anul, în fața reprezentanților Subcomitetului pentru Terorism, Amenințări neconvenționale și capacități al Comitetului pentru Apărare din Camera Reprezentanților
- ****Global trends - Paradox of Progress*, National Intelligence Council, 2017
- ****JP 1 – Doctrina forțelor armate ale SUA, 2013*
- ****JP 3-0 – Doctrina întrunită pentru operații a forțelor armate ale SUA, 2017*
- ****JP 3-13 - Doctrina întrunită pentru planificarea, pregătirea, execuția și evaluarea operațiilor informaționale a forțelor armate ale SUA, 2014*
- ****Strategia Globală a Uniunii Europene*, 2016
- ****Strategia Militară a României*, aprobată prin Hotărârea nr. 708 din 28 septembrie 2016, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 789 din 7 octombrie 2016
- ****Strategia Militară a SUA*, 2015
- ****Strategia Națională de Apărare a Țării*, 2015
- ****TC 7-100 Amenințări hibride, Circulara pentru instruire a forțelor armate ale SUA, 2010*
- Abel, T. & Stepp, J. R. (2003). A new ecosystems ecology for anthropology. *Conservation Ecology*, 7(3);
- BACHMANN, Sascha Dov; MUNOZ MOSQUERA, Andres B, *Lawfare and hybrid warfare – How Russia is using the law as a weapon*, Amicus Curiae, Issue 102, 2015, disponibil la adresa [http://eprints.bournemouth.ac.uk/24296/1/Lawfare%20Amicus%20Curiae%20FEB%202016%20\(Julian%20Harris\)\(1\)%20\(2\).pdf](http://eprints.bournemouth.ac.uk/24296/1/Lawfare%20Amicus%20Curiae%20FEB%202016%20(Julian%20Harris)(1)%20(2).pdf), accesat la data de 16.06.2017
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37, 122-147.
- BARTHOLOMEES, J. Boone, Jr., *Volume I: Theory of war and strategy*, 3rd Edition, U.S. Army War College, 2008
- Bettis, R.A., Hitt, M.A. (1995). The New Competitive Landscape. *Strategic Management Journal*, 16, 7-19;
- Bodin, P., & Wiman, B. L. B., (2004). Resilience and other stability concepts in ecology: notes on their origin, validity and usefulness, *ESS Bulletin*, Vol. 2, No. 2, p: 33–43;

- Bonnano, G. (2004). Loss, Trauma and Human Resilience. *American Psychologist*, vol 59, nr 1, 20-25.
- BOWERS, Christopher O., *Identifying emerging hybrid adversaries*, U.S. Army War College, Spring 2012, Vol. 42 Issue 1, disponibil la adresa <https://www.semanticscholar.org/paper/Identifying-Emerging-Hybrid-Adversaries-Bowers-Bowers/1e0e5baada1f8fd565fdebfcdca27abc562c3b6d>, accesat la data de 04.07.2017
- BUZAN, Barry, *New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century*, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 67, No. 3 (Jul.,1991), p. 437, disponibil la adresa <http://www.jstor.org/stable/2621945>, accesat la data de 06.05.2017.
- BUZAN, Barry, *People States and Fear, The National Security Problem in International Relations*, Whatsheaf books LTD, Brighton, Sussex, 1983.
- BUZAN, Barry, *The global transformation – history, modernity and the making of international relations*, Cambridge University Press, 2015
- Carpenter S., Walker B., Anderies J. M., Abel N. 2001. From metaphor to measurement: resilience of what to what? *Ecosystems* 4:765–781;
- Carpenter, S.R. and Brock., W. A., (2008). Adaptive capacity and traps. *Ecology and Society*, 13, p:40 [online];
- CHEKINOV, Sergei G., BOGDANOV, Sergei A., *The Nature and Content of a New-Generation War*, *Military Thought*, nr. 4, 2013, disponibil la adresa http://www.eastviewpress.com/Files/MT_FROM%20THE%20CURRENT%20ISSUE_No.4_2013.pdf, accesat la data de 01.06.2017
- CLAUSEWITZ, Carl Von, *On War*, editată și tradusă de Michael Howard și Peter Paret, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976
- Common, M., 1995. *Sustainability and Policy: Limits to Economics*. Cambridge University Press, Cambridge, UK;
- CRUCERU, Valerică, *Războiul hibrid în gândirea militară americană. Monografie*, editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2015
- DUNLAP, Charles J., Jr., *Lawfare Today: A Perspective*, *Yale Journal of International Affairs*, , disponibil la adresa https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5892&context=faculty_scholarship, accesat la data de 16.07.2017
- ECHEVARRIA II, Antulio J., *Challenging transformation's clichés*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2006
- Everly, G.S. Jr., Smith, K. & Lating, J. (2009). Rationale for cognitively based resilience and psychological first aid (PFA) training: A structural modeling analysis. *International Journal of Emergency Mental Health*, 11, 4, 249-262.
- Fredrickson, B. L., Tugade, M., Waugh, C. E., & Larkin, G. R. (2003). What good are positive emotions in crises? A prospective study of resilience and emotions following the terrorist attacks on the United States on September 11th, 2001. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 365–376.

- FREIER, Nathan (coord.), *Outplayed: regaining strategic initiative in the Gray Zone*, United States Army War College Press, 2016
- FRIDMAN, Ofer, *Hybrid Warfare or Gibrinaya Voyna? Similar, but different*, The Rusi Journal, February / March 2017 Vol. 162 No. 1, disponibil online la adresa <http://dx.doi.org/10.1080/03071847.2016.1253370>, accesat la data de 23.04.2017.
- GALEOTTI, Mark, *Hybrid, ambiguous, and non-linear? How new is Russia's 'new way of war'?* *Small Wars & Insurgencies*, 27:2, disponibil la adresa <http://dx.doi.org/10.1080/09592318.2015.1129170>, accesat la data de 04.07.2017;
- GHERASIMOV, Valeri, *The Value of Science is in the Foresight*, tradus din limba rusă și publicat în revista Military Review. Ianuarie – februarie 2016, disponibil la adresa <http://www.armyupress.army.mil/Journals/Military-Review/English-Edition-Archives/January-February-2016/>, accesat la data de 22.02.2017. Articolul în limba rusă a fost publicat în revista Military-Industrial Courier, la data de 27 februarie 2013, disponibil la adresa <http://www.vpk-news.ru/articles/14632>.
- GORDEEVA, Evgenia, *Transforming international system and the three approaches to the security dilemma*, *European Journal Of Futures Research*, Volume: 4, disponibil la adresa <https://link.springer.com/article/10.1007/s40309-016-0088-y>, accesat la data de 07.05.2017
- HERCIU, Alexandru, *Conducerea și întrebuințarea forțelor întrunite în conflictele hibride*, editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2016
- HOFMANN, Frank. G., *Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, Virginia, 2007
- HOFMANN, Frank. G., *Hybrid wars and challenges*, JFQ / issue 52, 1st quarter 2009, disponibil la adresa www.ndupress.ndu.edu, accesat la data de 05.01.2017
- Holling, C.S. (1973) Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics* 4: 1–23;
- IANCU, Niculae; FORTUNA, Andrei; BARNĂ, Cristian, TEODOR, Mihaela, *Countering hybrid threats: lessons learned from Ukraine*, IOS Press BV, Amsterdam, 2015
- JERVIS, Robert, *Cooperation under the security dilemma*. *World Politics* 30:167–214, p. 186, disponibil la adresa <http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/trachtenberg/guide/jervissecdil.pdf>, accesat la data de 23.03.2017.
- Klein, R.J.T., Nicholls, R.J., Thomalla, F. (2003) Resilience to natural hazards: How useful is this concept? In *Environmental Hazards* 5 35–45;
- Kobassa, S.C., Maddi, S.R., Kahn, S. (1982). Hardiness and Health: A prospective study. *Journal of behavioral medicine*, 6, 41-51.
- KORYBKO, Andrew, *Hybrid Wars: The Indirect Adaptive Approach to Regime Change*, Peoples' Friendship University of Russia, Moscova, 2015
- Levin, S.A. (1998) Ecosystems and the biosphere as complex adaptive systems. *Ecosystems* 1: 431–436;
- Luthar, S. S. & Cicchetti, D. (2000). The construct of resilience: Implications for interventions and social policies. *Development and Psychopathology*, 12(4), 857-885;

- Masten, A. S., (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56, p:227-238.
- MATTIS, James N.; HOFFMAN, Frank, *Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars*, US Naval Institute Proceedings Magazine Issue: November 2005 Vol. 132/11/1, 233, disponibil la adresa <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>, accesat la data de 03.01.2017
- McCUEN, John J., *Hybrid Wars*, *Military Review*, Mar/Apr 2008, 88, 2, disponibil online la adresa <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/milreview/mccuen08marapr.pdf>, accesat la data de 13.03.2017
- McCULLOH, Timothy; JOHNSON, Richard, *Hybrid Warfare*, JSOU Report 13-4, Joint Special Operations University, Tampa, 2013
- MOORE, John, *Lawfare*, *The Three Swords Magazine* 31/2017, disponibil la adresa http://www.jwc.nato.int/images/stories/news_items/2017/Lawfare_Moore.pdf, accesat la data de 16.06.2017
- MUMFORD, Andrew, *The Role of Counter Terrorism in Hybrid Warfare*, Univeristatea din Nottingham, 2016, disponibil la adresa <http://www.coedat.nato.int/publication/researches/05-TheRoleofCounterTerrorisminHybridWarfare.pdf>, accesat la data de 10.06.2017
- MURRAY, Williamson; MANSOOR, Peter R., *Hybrid Warfare Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, Cambridge University Press, New York, 2012
- MUSTAȚĂ, Marinel-Adi, Bogzeanu Cristina, *Programul euristiciilor și biasurilor. Aplicații și implicații în domeniul militar*, Editura Universității Naționale de Apărare “Carol I”, București, 2017, ISBN 978-606-660-304-1.
- RACZ, Andras, *Russia Hybrid War in Ukraine*, The Finish Institute of International Affairs, FIIA report 43, disponibil la adresa http://www.fiaa.fi/en/publication/514/russia_s_hybrid_war_in_ukraine/, accesat la data de 03.07.2017;
- REICHBORN-KJENNERUD, Erik, CULLEN, Patrick, *What is Hybrid Warfare?*, Norwegian institute for International Affairs, Policy Brief 1/2016, disponibil la adresa <http://www.nupi.no/en/Publications/CRIStin-Pub/What-is-Hybrid-Warfare>, accesat la data de 07.03.2017
- RENZ, Bettina; SMITH, Hanna, *Russia and hybrid warfare – going beyond the label*, *Contemporary Politics*, volume 22, issue 3, 2016, disponibil la adresa <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13569775.2016.1201316>, accesat la data de 03.07.2017;
- Richardson, G. E. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology*, 58(3), 307-321;
- SADOWSKI, David; BECKER, Jeff, *Beyond the “Hybrid” Threat: Asserting the Essential Unity of Warfare*, disponibil la adresa <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/.../344-sadowski-et-al.pdf>, accesat la data de 29.05.2017.
- Smith, E. J. (2006). The strength-based counseling model. *The Counseling Psychologist*, 34,

- STANCIU, Cristian, *Viitorul conflictualității – operații asimetrice și hibride*, editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2016
- THIELLE, Ralph D., *The New Colour of War – Hybrid Warfare and Partnerships*, ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security, Issue No. 383 Oct 2015, p. 11, disponibil la adresa https://www.files.ethz.ch/isn/194330/383_Thiele.pdf, accesat la data de 15.04.2017
- THOMAS, Thimoty, *The Evolution of Russian Military Thought: Integrating Hybrid, New-Generation, and New-Type Thinking*, The Journal of Slavic Military Studies, 29:4, disponibil la adresa <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13518046.2016.1232541?src=recsys&journalCode=fslv20>, accesat la data de 07.06.2017
- Thomsen, Kate. (2002). *Integrating resiliency into what you already know and do*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Ungar, M. (2007). Contextual and cultural aspects of resilience in child welfare settings. In I. Brown, F. Chaze, D. Fuchs, J. lafrance, S. McKay & S. Thomas-Prokop (Eds.), *Putting a human face on child welfare* (pp. 1–24). Toronto: Centre of Excellence for Child Welfare.
- WALTZ, Kenneth N., *The New World Order*, Millennium - Journal of International Studies 1993 22: 187 <http://mil.sagepub.com/content/22/2/187.citation>, accesat la data de 15.04.2017
- WILLIAMS, Phil, *Violent non-state actors and national and international security*, International Relations and Security Network (ISN), Swiss Federal Institute of Technology Zurich, 2008.